

ZBORNÍK

**SLOVENSKÉHO
NÁRODNÉHO
MÚZEA**

**ANNALES
MUSEI
NATIONALIS
SLOVACI**

**ARCHEOLÓGIA
20**

**ROČNÍK
C IV – 2010**

ZBORNÍK

SLOVENSKÉHO NÁRODNÉHO MÚZEA

C IV – 2010

ARCHEOLÓGIA

20

Redakčná rada

PhDr. Juraj Bartík, PhD. (predseda), PhDr. Beata Egyházy-Jurovská,
PhDr. Zdeněk Farkaš, PhD., Doc. PhDr. Dušan Čaplovič, DrSc., PhDr. Štefan Holčík,
CSc., PhDr. Vladimír Turčan, PhDr. Ladislav Veliačik, DrSc.

Zostavovateľ

PhDr. Vladimír Turčan

Autori fotografií: Radoslav Čambal, Miroslava Daňová, Igor Choma

Autori kresieb: Igor Bazovský, Radoslav Čambal, Zdeněk Farkaš,
Lucia Hlavenková, Jana Hritzová, Anita Kozubová, Peter Šimčík

Mapový podklad: Martin Bartík

Preklad do nemeckého

a anglického jazyka: Mgr. Jana Kličová

Neprešlo jazykovou úpravou

Layout, tlač: SINEAL, spol. s r.o., Bratislava

Vydalo: Slovenské národné múzeum - Archeologické múzeum, Bratislava 2010

Náklad: 400 kusov

© Slovenské národné múzeum - Archeologické múzeum, Bratislava 2010

ISBN 978-80-8060-254-3

O B S A H – I N H A L T

ŠTÚDIE

<i>Zdeněk Farkaš: Medený sekeromlat zo Studienky</i>	7
<i>Eine kupferne Schaftlochaxt aus Studienka</i>	10
<i>Róbert Malček: Zvieracia plastika badenskej kultúry z Lieskovca</i>	11
<i>Tierplastik der badener Kultur aus Lieskovec</i>	16
<i>Juraj Bartík – Marcus Schreiner: Ein Bronzehortfund aus Gemeinde Lubá</i>	17
<i>Hromadný nález bronzových predmetov z obce Lubá</i>	31
<i>Lucia Hlavenková: Hradisko kultúry stredodunajských popolnicových polí v Marianke</i>	
– 1. časť (typologicko-chronologická analýza)	33
<i>Die Höhensiedlungen der mitteldonauländischen Urnenfelderkultur in Marianka</i>	
– 1. Teil (Eine typologisch-chronologische Analyse)	44
<i>Anita Kozubová: Hroby so železnými sekerkami na pohrebiskách zo staršej doby železnej</i>	
<i>v karpatsko-dunajskom priestore</i>	47
<i>Gräber mit Eisenäxten auf früheisenzeitlichen Gräberfeldern im Karpaten-Donauraum</i>	65
<i>Eva Kolníková – Branislav Kovár: Laténske mince v bratislavskom Podhradí</i>	69
<i>Latènezeitliche Münzfunde aus der bratislavaer Vorburg</i>	73
<i>Igor Bazovský – Miroslava Daňová: Antické pečatné prstene z Bratislavy-Rusoviec</i>	75
<i>Antike Siegelringe aus Bratislava-Rusovce</i>	80
<i>Miroslava Daňová – Radoslav Čambal – Vladimír Turčan: Súbor predmetov z bratislavského Hradného kopca</i>	81
<i>Eine Kollektion von Gegenständen aus dem bratislavaer Burghügel</i>	88
<i>Mário Bielich – Kristián Elschek – Peter Šimčík: Včasnostredoveké objekty z Chorvátskeho Grobu,</i>	
<i>miestnej časti Čierna voda</i>	89
<i>Frühmittelalterliche Objekte aus Chorvátsky Grob, Ortsteil Čierna voda</i>	98
<i>Július Vavák: Včasnostredoveké osídlenie v Pezinku</i>	99
<i>Frühmittelalterliche Besiedlung in Pezinok</i>	111
<i>Radoslav Čambal – Igor Choma: Románsky meč a hlavica meča z Bacúrova</i>	113
<i>Ein romanisches Schwert und ein Knauf des Schwertes aus Bacúrov</i>	117
<i>Juraj Malec: Drobné stredoveké fortifikácie na strednom Považí (12. stor. – pol. 16. stor.)</i>	119
<i>Kleine mittelalterliche Fortifikationen im mittleren Waaggebiet (12. Jahrhundert – Mitte des 16. Jahrhunderts)</i>	136

KOLOKVIUM

Germánska keramika zo sídlisk záverečného horizontu svébskeho osídlenia
Germanische Keramik aus Siedlungen des Schlusshorizontes von swebisher Besiedlung

<i>Vladimír Turčan: Ôsmy ročník kolokvií k problematike germánskej keramiky.....</i>	<i>139</i>
<i>Achter Jahrgang der Kolloquien zur Problematik der germanischen Keramik</i>	<i>140</i>
<i>Ján Beliak: Germánske osídlenie v Štúrove a na dolnom Pohroní v staršej dobe rímskej.....</i>	<i>141</i>
<i>Germanische Besiedlung im Štúrovo und unterem Gran-Gebiet in der älteren römischen Kaiserzeit.....</i>	<i>148</i>
<i>Klára Kuzmová: Nálezy terra sigillata a jej napodobenín z germánskych sídlisk v Bíni</i>	<i>175</i>
<i>Funde von Terra sigillata und deren Nachahmungen aus germanischen Siedlungen in Bíňa.....</i>	<i>178</i>
<i>Vladimír Turčan: Osídlenie z doby rímskej v Bíni (stručný prehľad).....</i>	<i>179</i>
<i>Römisch-kaiserzeitliche Besiedlung in Bíňa (kurze Übersicht)</i>	<i>184</i>

DROBNÉ STREDOVEKÉ FORTIFIKÁCIE NA STREDNOM POVAŽÍ (12. STOR. – POL. 16. STOR.)

JURAJ MALEC

Keywords: *timber-and-earth castle, fortification, residence, keep, palisade, moat, rampart, roads, Middle Ages.*

Abstract: *The problem of study of small feudal residences (timber-and-earth castles) on the territory of what is now Slovakia counts within little investigated topics. The presented work offers a comprehensive catalogue list of medieval fortifications assignable to this group of monuments. The depth of presented knowledge corresponds to the current state of research in this field.*

Územie stredného Považia tvorilo v stredoveku dôležitú súčasť Uhorska najmä kvôli jeho priamemu kontaktu s Moravou. Na zabezpečenie nepokojných hraníc v tejto exponovanej časti bolo nutné vybudovanie pohraničnej línie opevnení. Jeho územím prechádzala dôležitá Považská cesta s viacerými menej i viac dôležitými prípojami z Moravy a v jeho severnej časti sa nachádzala pri hrade Budatín križovatka s dôležitou obchodnou cestou zo Sliezska a Poľska.

Hranice stredného Považia kopírujú z väčšej časti hranice historickej Trenčianskej župy, s výnimkou dolín Bebravy, Rajčianky a územia Kysúc. Už od začlenenia sledovaného úseku do Uhorska na konci 11. stor., sa pevná hranica s Moravou, vedúca hrebeňmi Bielych Karpát a Javorníkov výraznejšie nezmenila. Javorníky ďalej na severe oddeľujú Považie od Kysúc a hranica s Oravskou a Turčianskou stolicou prechádza cez hrebene Malej Fatry. Pomerne ťažko prechodný terén, oddelujúcu sledované územie od Nitrianskej stolice a dolín Bebravy a Rajčianky, tvoria z juhu hrebene Považského Inovca, Strážovských vrchov a Súľovských vrchov (Lukniš 1972, 34,37,45; Žudel 1984, 136).

Na rieke Váh, tvorí hranice tzv. Beckovská brána pri Novom Meste nad Váhom na juhu a Strečiansky priesmyk na severe (Lukniš 1972, 190). Dolinu stredného Považia tvoria viaceré kotliny, oddelené výraznými zúženiami doliny. Najjužnejšie leží Trenčianska kotlina vymedzená tzv. Beckovskou na juhu a tzv. Trenčianskou bránou na severe, ďalej pokračuje Ilavská kotlina, ktorá končí za mestom Púchov, v mieste dnešnej Nosickej priehrady. Severne od nej sa nachádza Bytčianska kotlina medzi Považskou Bystricou a Žilinou, resp. vodnou nádržou Hričov a sledované územie zakončuje široká Žilinská kotlina, končiaca v Strečianskom priesmyku pri výraznom zúžení v Domašinskom meandri (Lukniš 1972, 83, 86). Pre celé stredné Považie sú charakteristické najmä nevelké, ďaleko sa tiahnuce doliny, situované po obidvoch stranách rieky.

Smerovanie hlavných cestných ťahov na strednom Považí sa v stredoveku s najväčšou pravdepodobnosťou výraznejšie neodlišovalo od toho súčasného (Žudel 1984, 137). Hlavnú cestu vedúcu pozdĺž ľavého brehu Váhu, križovali viac i menej dôležité komunikácie, spájajúce Považie na západe s územím Moravy, na severe s územím Sliezska a na východe s Nitrianskou, Turčianskou a Oravskou stolicou. Takmer po celej dĺžke viedla hlavná považská komunikácia v bezprostrednej blízkosti Váhu, chránená viacerými fortifikáciami. Výnimku tvoril odklon medzi Belušou a Považskou Bystricou, vyhýbajúc sa výraznému zúženiu doliny Váhu v miestach dnešnej Nosickej priehrady, ktoré bolo najmä v jarných mesiacoch s najväčšou pravdepodobnosťou úplne neprejazdné. Zrejme identická situácia bola aj medzi hradmi Hričov a Žilina a v priestore Domašinskeho meandra pod Starým hradom, kde nie je vylúčená zmena trasy do doliny Turca cez pohorie Malej Fatry, začínajúca pri hrade Strečno (Klein 1985, 121; Plaček – Bóna 2007, 275).

V strategicky a komunikačne exponovaných miestach, akým v rámci Uhorska oblasť stredného Považia nepochybne bola, bývali na ochranu hraníc zriadené krajinské brány chránené zásekmi a neraz doplnené hustými lesmi (Šída 2005, 589). Na základe ambícií českých panovníkov o opätovné ovládnutie územia západného Slovenska, bola z tohto pohľadu najdôležitejšie zabezpečená práve línia západných hraníc (Klein 1978, 19; Hanuliak 1998, 237). Ťažko prechodný horský hrebeň Javorníkov mal za následok situovanie hlavných obchodných trás s Moravou cez ľahšie prechodné priesmyky Bielych Karpát. To sa odzrkadlilo aj v hustote strážnych a opevnených stanovísk, najmä však na území Moravy (Razim 2004, 148). Strážne stanoviská tu boli vybudované na vhodných miestach, pri ktorom si cestujúci nemohli zvoliť inú trasu, vzdialenú z dohľadu posádky (Plaček 1990, 205).

Najdôležitejšou obchodnou cestou spájajúcou Moravu s Uhorskom bola tzv. Uhorská cesta vedúca z Prahy na Olomouc, Uherský Brod a k priesmykom Bielych Karpát. Odtiaľ viedla cesta ďalej do Nitry, Ostrihomu a Budína. Významnosť komunikácie dokladal najmä fakt, že išlo o najkratšiu trasu medzi Prahou a Ostrihomom (Zemek 1972, 30).

Sprvoti najviac používaným hraničným prechodom na Uhorskej ceste bolo zrejme Straňanské sedlo, ktoré leží na riečke Klánečnici, ústiacej do Váhu pri Novom Meste nad Váhom, južne od hradu Beckov. Jeho pomenovanie „via exploratorum“ (lat. cesta vyzvedačov) azda svedčí o jeho využívaní najmä v časoch vojny (Kohoutek 1995, 7).

Druhým dôležitým prechodom bol Starohrozenkovský priesmyk, ležiaci na potoku Drietomica, ktorý do Váhu vteká juhozápadne od Trenčína, pri obci Kostolná – Záriečie (Zemek 1972, 30; Slivka 1998, obr. 1).

Tretím ekvivalentom prechodu Uhorskej cesty z Moravy do oblasti Považia bol akiste aj priesmyk v doline riečky Bošáčky, ktorá sa do Váhu vlieva priamo oproti hradu Beckov (Zemek 1972, 30). Na jej nezriedkavé využívanie poukazuje aj dvojica stredovekých opevnení v katastri obce Zemianske Podhradie a opevnený kostol v Haluziciach, ktoré ležia na rozhraní Bošáckej doliny a Považia.

Ďalším, v poslednej dobe spochybňovaným hraničným prechodom bol zrejme aj Vlársky priesmyk (Kohoutek 1995, 7; Hanuliak 1998, 237). Leží na rieke Vlára, ktorá pramení na Morave a do Váhu sa vlieva severne od Trenčína, pri meste Nemšová. Slabé zabezpečenie tohto priesmyku v stredoveku však poukazuje na zrejme presmerovanie cesty cez hrebene Bielych Karpát, konkrétne na cestu spájajúcu hrad Vršatec s moravským hradom Brumov (P. Bolina – ústna informácia).

Po využití Starohrozenkovského a Vlárkeho priesmyku mohli účastníci trasy Uhorskej cesty, južne od Trenčína použiť Jastrabský priesmyk medzi Považským Inovcom a Strážovskými vrchmi, ktorým sa dostali do povodia Bebravy, tvoriacej prítok rieky Nitra. Druhou alternatívou, najmä pri použití dvojice južnejších priesmykov bolo pokračovanie od hradu Beckov popri Váhu, smerom na Hlohovec, Nitru a následne Ostrihom.

Pravdepodobne menej dôležitým hraničným prechodom bol severne situovaný Lyský priesmyk v doline Bielej vody, ktorá sa do Váhu vlieva pri meste Púchov.

Oblasťou Kysúc viedla dôležitá cesta, spájajúca Považie so Sliezsikom, prechádzajúca cez hraničný Jablunkovský priesmyk (Zemek 1972, 29; Hanuliak 1998, 237). Na jej zabezpečenie bol v 13. stor. vybudovaný hrad Budatín a v 14. stor. zrejme aj hrad pri meste Žilina, ktoré sa stalo významnou križovatkou ciest (Klein 1985, 119).

Priame prepojenie Považia s Oravou zabezpečovala cesta vedúca popri rieke Varínka, čoho je dôkazom aj obec Stráža, ležiaca na jej dolnom toku (Klein 1985, 120).

Veľmi pravdepodobné je aj ďalšie priame prepojenie Považia s Moravou, ktoré viedlo dolinou Marikovského potoka. Na jej význam poukazuje prítomnosť hrádok z 12. stor. v Hatnom a Dolnej Marikovej, ktorý bol navyše opätovne využívaný bratríckymi oddielmi v pol. 15. stor. Z tej istej polohy taktiež pochádzajú nepublikované kovové nálezy blatnicko – mikulčického horizontu (R. Majský, ústna informácia), ktoré svedčia o význame doliny ešte pred začlenením do Uhorska. Touto dolinou prechádzala taktiež okluka v jarných mesiacoch neprejazdného úseku Váhu, a to zrejme trasou: Hatné – Klieština – Hoština – Púchov, kde sú ešte podľa miestnych obyvateľov stále viditeľné vyjazdené kolaje od vozov.

Na cesty prechádzajúce cez priesmyky v Strážovských a Súľovských vrchoch nám poukazujú najmä hrady vo väčšej vzdialenosti od rieky Váh (Košeca, Súľov, Lietava), ako aj ekvivalenty slova „stráž“, lokalizovaných napr. pri priesmyku v Mníchovej Lehote, či pri ústí Opatovskej doliny nad miestnou časťou Trenčína – Opatovou (Nešporová 1999, 200).

Na prechod cez hory však mohol prakticky poslúžiť akýkoľvek schodný priesmyk. Takáto cesta cez ťažko schodný hrebeň Bielych Karpát je doložená aj pod hradom Súča (Klein 1978, 21).

Existencia brodov cez Váh je zrejme pod hradom Strečno (Klein 1985, 120), pri hrade v Budatíne (Fiala – Izakovičová – Marsina 1965, 99), v blízkosti Považského hradu (Križanová – Takátsová 1997, 34), pri strážnej veži v Púchove (Filiač 1993, 21), v blízkosti mesta Ilava a v susedstve Trenčianskeho hradu (Klein 1985, 120).

Už aj tak pomerne hustú sieť kamenných hradov museli kvôli vizuálnemu kontaktu nevyhnutne dopĺňať i tzv. „hlásky“. Pod týmto pojmom rozumieme drevenú pozorovaciu strážnu vežu, takmer spravidla bez opevnenia (Slivka – Vallašek 1991, 18). Ich účelom bolo poskytovať prehľad o krajine a prípadnom nebezpečenstve, v prípade potreby umožniť rýchle predanie správy o nebezpečenstve pomocou ohňa, prípadne dymovými signálmi (Šída 2005, 591). Na ich prípadnú existenciu nám na strednom Považí poukazujú miestne chotárne názvy v ekvivalentoch slova „stráž“ (stráža, stráže, strážišie, strážisko a pod.), vyskytujúcich sa v katastroch obcí: Adamovské Kochanovce (okr. Trenčín), Bošáca (okr. Nové Mesto nad Váhom), Dubnica nad Váhom (okr. Ilava), Hatné (okr. Považská Bystrica), Horná Mariková (okr. Považská Bystrica), Ihřište (okres Púchov), Klieština (okr. Považská Bystrica), Melčice (okr. Trenčín), Mestečko (okres Púchov), Mikušovce (okr. Ilava), Mníchova Lehota (okr. Trenčín), Nemšová (okr. Trenčín), Nosice (okres Púchov), Stráža (okr. Žilina), Štvrtok nad Váhom (okr. Nové Mesto nad Váhom), Trenčín - Opatová nad Váhom, Súľov (okres Bytča), Tuchyňa (okr. Ilava), Zemianske Podhradie (okr. Nové Mesto nad Váhom) a Žilina (M. Slivka – ústna informácia).

Prvé fortifikácie sa na strednom Považí vyskytujú už v dobe začleňovania do Uhorska (Nezбудská Lúčka - Hrádok, Zemianske Podhradie – Martáková skala). V tomto prípade však ide o prežívajúce staršie, resp. opätovne využívané opevnenia, vybudované vo veľkomoravskom období, či praveku, čím ich nemožno označiť pojmom stredoveký hrádok.

Pod pojmom hrádok rozumieme drobné opevnené sídla nižšej šľachty, najčastejšie len s jednou centrálnou stavbou, výnimočne s viacpriestorovou dispozíciou. Od hradov sa zásadne líšia malou rozlohou, stavebnou jednoduchosťou a vo väčšine prípadov úplnou absenciou v písomných prameňoch (Ruttikay 1992, 253).

Vznikali ako prejav majetkovej a sociálnej diferenciacie a kryštalizácie stredovekej vidieckej spoločnosti. Ich funkcia bola spojená s hospodárskou organizáciou majetku, strážnym a vojenským zabezpečením a s povinnosťami feudálov vo vzťahu k panovníkovi. Hrádky s väčšou rozlohou plnili okrem primárnej úlohy ubytovania rodiny feudála,

nepochybne aj úlohu refúgia pre poddaných v časoch nebezpečenstva. Na druhej strane, hrádky budované v exponovaných polohách slúžili pravdepodobne len ako strážne a signalizačné body, najmä pri zabezpečení hraníc, obchodných ciest, brodov a horských prechodov (Polla – Slivka – Vallašek 1981, 361; Plaček 2001, 66). Hrádky tak tvorili spolu s hradmi a tzv. hláskami ucelený obranný a informačný systém (Ruttkay 1992, 259).

Hrádky sa nielen na Slovensku vyznačujú prevahou drevozemného opevnenia nad murovanou architektúrou. Aj tento fakt spôsobuje ich nelahkú identifikáciu v teréne, keďže väčšina z hliny nasýpaných valov bez drevenej konštrukcie do dnešných čias neodolala prírodným podmienkam a najmä častým novovekým zásahom. Zriedkavý výskyt murovanej architektúry nám zväčša dokladá existenciu kamennej vežovitej stavby, prípadne len jej podmurovku. V druhom prípade mohla centrálnu stavbu tvoriť zväčša palisádou ohradená drevená veža, či prípadne iná viacpriestorová budova, po ktorých sa nám občas zachovávajú stopy v podobe zuhoľnatených trámov (Habovštiak 1972, 2, 5; Slivka – Vallašek 1991, 51; Ruttkay 1992, 256- 257).

V niektorých prípadoch vznikali v blízkosti hrádkov aj poddanské osady, naďalej fungujúce aj po zániku opevnenia (Habovštiak 1972, 6; Ruttkay 1992, 258). Na strednom Považí sa s tým stretávame pri hrádku v Turí, s ktorým pravdepodobne priamo súvisia správy o zemianskej osade *Tres Curiae*, ležiacej pri úpätí návršia s hrádkom (Šedo 1976, 201). Taktiež poddanská obec Selec vznikla pôvodne zrejme ako hospodárske zázemie stredovekého hrádku (Nešporová 2003, 102). Hospodárske prepojenie feudálneho sídla s osadou bolo nepochybne aj pri hrádku v Hatnom (Moravčík 2002, 10).

Prvé hrádky sa na našom území objavujú už v priebehu 12. stor. a ich rozmach je aj v okolitých krajinách zaznamenaný v nasledujúcich dvoch storočiach. Zmeny v stavebníctve spôsobené najmä prudkým vývojom palných zbraní mali za následok zanikanie tohto typu opevnených sídel od 1. pol. 15. stor. (Habovštiak 1972, 7-8; Ruttkay 1992, 259). Vznik hrádkov na našom území sa dáva do súvisu s vývojom na južnej Morave a Dolnom Rakúsku. Určité analógie poskytujú hrádky v Bavorsku a Porýní, ktorých vplyvy akiste výraznou mierou prispeli na ich vznik a vývoj (Kouřil – Měřínský – Plaček 1994, 129; Plaček 1999, 291).

Zjavný nepomer počtu hrádkov v Uhorsku oproti západnému svetu naznačuje, že spoločensko-ekonomická situácia v Uhorsku v 12. – 15. stor. nevyžadovala budovať takýchto sídel nižšej šľachty v množstve, ako napríklad u našich západných susedov, kde ich len v Stredočeskom kraji bolo vybudovaných takmer 1000 (Kašička 1985, 57; Ruttkay 1992, 259).

Pomenovania drobných opevnených sídel nižšej šľachty sa na Slovensku a v Česku líšia. Pod u nás všeobecne používaným pojmom „hrádk“ sa na Morave rozumie drobné opevnené sídlo situované mimo osady, prevažne na vyvýšenej polohe, kým takmer výhradne murované opevnenia v intraviláne osady označujú pojmom „tvrz“, po slovensky „tvrdza“ (Plaček 2001, 66). V Čechách však pod toto pomenovanie spadajú všetky sídla tohto druhu a pojem „hrádk“ tam nie je vo všeobecnosti uznávaný (Durdík 1999, 185; Klápště 2005, 152-153). Kritéria českých tvrdzí by na strednom Považí azda spĺňal len murovaný hrádk v Horovciach. V latinských textoch sa, aj keď len výnimočne, drobné opevnené sídla označujú výrazmi „municio“, „propugnaculum“, „fortalicio“ a „castellum“ (Plaček 2001, 66).

Pri identifikácii hrádkov v teréne treba brať zreteľ na ich odlíšenie od iných typov drobných stredovekých opevnení, vznikajúcich najmä v priebehu nepokojného 15. stor., spojených s pôsobením husitských a bratríckych vojsk na území Slovenska. Medzi takéto opevnenia na strednom Považí patria lokality: Gbeľany – Hradisko – menší hrádk, Strečno – Bašta a zrejme aj Zemianske Podhradie – Bašta.

Vo viacerých prípadoch hrádkov a iných typov opevnení je doložené využitie staršej fortifikácie, ktorých násypy poslúžili ako základ pre vybudovanie jednoduchého opevnenia. Na sledovanom území bolo opätovné využitie opevnení archeologicky dokázané na hrádkoch a opevneniach: Dolná Mariková - Široká, Dolný Lieskov - Skala, Gbeľany – Hradisko – väčší hrádk, Hatné – Hrádk, Hatné – Hrádk II, Horné Sírnie – Ostrá hora, Ivanovce – Skala, Púchov – Kočkovská skala, Púchov – Skala, Turie – Hrádk a Zemianske Podhradie – Martáková skala. V niektorých prípadoch boli na vybudovanie hrádkov využité neopevnené sídliskové útvary, čo nám dokladajú početné nálezy staršej keramiky: Drietoma – Ostrá Hôrka, Košeca – Nozdrovica – Hradište a Selec – Sokolova skala. Zriedkavo sa stretávame taktiež so situáciou, kedy bola na ich, ako aj na výstavbu bratríckych pevností zvolená poloha, bez akéhokoľvek dôkazu o staršom predchodcovi, tak ako na lokalitách: Divina – Hradisko, Gbeľany – Hradisko – menší hrádk a Strečno – Bašta.

Hrádky sa zvyčajne stavali na prirodzene vhodných polohách, tam kde to príroda dostatočne nezariadila, došlo k umelému navrhovaniu vyvýšení, prípadne k prispôbieniu močaristého prostredia. Podľa týchto znakov sa hrádky delia do troch hlavných skupín: nížinné hrádky s umelo navrhnutou plochou, výšinné hrádky s umelo navrhnutou plochou a výšinné hrádky bez umelo navrhnutého plochy (Habovštiak 1972, 2–4).

Vybudovanie hrádku na nížinnom prostredí bez výraznejšej prírodnej vyvýšeniny si ešte pred začiatkom samotnej stavby vyžiadalo potrebné úpravy terénu, v podobe umelej vyvýšeniny, ktorej masa bola nasýpaná zo zeminy, získanej z výkopu obvodovej priekopy. V prípade potreby bolo taktiež nutné prispôbienie bažinného prostredia. (Habovštiak 1972, 2; Vallašek 1985, 247). Nevelká plocha umožňovala zväčša na vrcholovej plošine vybudovanie len jednej stavby, najčastejšie vežovitého typu a umelá vyvýšenina bývala niekedy ešte obohnaná násypom na vonkajšej strane priekopy (Ruttkay 1992, 256). Pôvod tohto typu hrádkov pochádza z Francúzska, kde ho označujú medzinárodne uznávaným pojmom „motte“ a jeho výskyt je tam doložený už v priebehu 11. stor. Súčasne s francúzskymi, vznikali nížinné hrádky s umelo navrhnutou plochou taktiež na území južného Nemecka a priľahlej časti Rakúska, kde ich nazývajú „Turmhügel“, „Burghügel“ a „Hausberg“. Odtiaľ sa rozšírili ďalej do Česka a Poľska („grodziska stozkowate“) a po rieke Dunaj

do Dolného Rakúska, Uhorska a na južnú Moravu (Habovštiak 1972, 7; Kouřil – Měřinský – Plaček 1994, 129). Ich západoeurópsky pôvod dokladá popri malom počte tohto typu opevnení v Uhorsku, najmä jeho takmer úplná absencia vo východnej Európe (Habovštiak 1972, 8). K typickému príkladu hrádka s umelo navýšenou plochou patrí na Slovensku hrádok v Kameníne (okres Nové Zámky). Jediným možným zástupcom tohto typu na strednom Považí je hrádok vo Varíne, ktorý je avšak v súčasnosti už bez akéhokoľvek náznaku priekopy.

Umelé navýšenie plochy hrádok prebiehalo zriedkavo taktiež v polohách prirodzene vyvýšených. Do kategórie výšinných zaradujeme hrádky vybudované na ostrohoch, horských hrebeňoch, kopcoch, riečnych terasách a iných výrazných terénnych nerovnostiach. Výšinné hrádky boli situované zväčša na ostrohoch, často prírodne chránených z dvoch alebo troch strán. Vykopaním priekopy tak z ostrohu vznikla výhodná strategická poloha, niekedy zvýraznená nasýpaným valom alebo stupňovitým upravením vyvýšenej polohy (Habovštiak 1972, 3; Ruttkay 1992, 255). Hrádky tohto typu sa na území stredného Považia nevyskytujú, k umelému navýšeniu plochy však nepochybne došlo pri budovaní ostrožných opevnení v spojení s pôsobením husitských a bratráckych vojsk na lokalitách Gbelany – Hradisko – menší hrádok a Strečno – Bašta. V oboch prípadoch bol okolo samotnej umelej vyvýšeniny vytvorený dodnes málo viditeľný násyp na vonkajšej strane priekopy.

K najzastúpenejšiemu typu hrádok na území Slovenska patria hrádky bez umelo navýšenej plochy. Často mávajú podstatne väčšie rozmery, keďže ich výstavba bola ovplyvnená terénom, ktorému sa neraz museli chtiac-nechtiac v plnej miere prispôbiť (Habovštiak 1972, 4). Výhodné ostrožné situovanie výšinných hrádok často zredukovalo nutnosť vybudovania opevnenia len na prístupovú stranu, čo bolo vo väčšine prípadov uskutočnené vyhlbením priekopy s násypom na vnútornej strane. Na sledovanom území boli takýmto obranným systémom riešené hrádky na lokalitách: Divina – Hradisko, Dolná Mariková – Široká, Dolný Lieskov – Skala, Drietoma – Ostrá Hôrka, Košeca – Nozdovice – Hradište a Zemianske Podhradie – Martáková Skala. Menej preferovaným spôsobom bolo ohradenie násypom celej plochy hrádka, na strednom Považí zastúpenom len na hrádku Selec – Sokolova skala.

Divina – Hradisko (okr. Žilina)

Typ: ostrožný hrádok bez umelého navýšenia plochy

Datovanie: 12. – 13. stor.

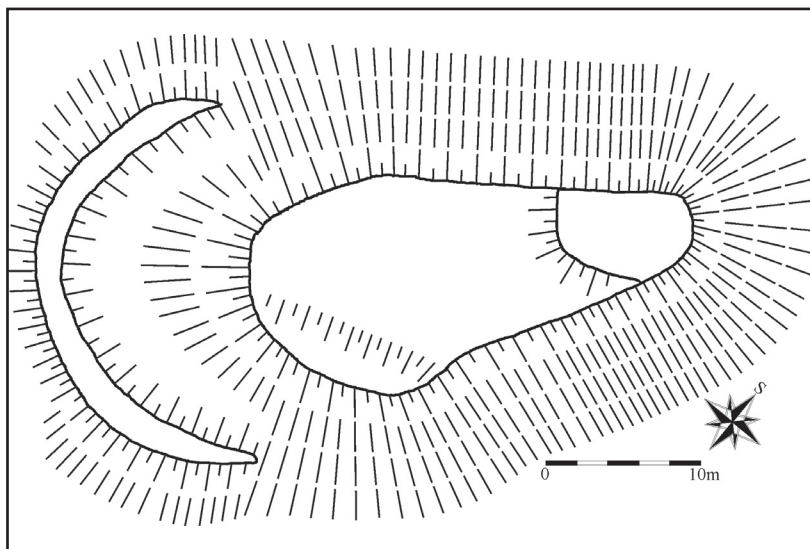
Výskumy: prieskum A. Petrovský-Šichman v r. 1947; zisťovací výskum J. Moravčík - O. Šedo v r.1982

Uloženie nálezov: PM v Žiline

Obec Divina leží v údolí potoka Divina, vlievajúceho sa sprava do vodnej nádrže Hričov vybudovanej za Žilinou na rieke Váh. V jej katastri sa severozápadne od dôležitého pravekého a včasnostredovekého hradiska na Veľkom vrchu (kóta 530,6), nachádza zalesnený vrch Hradisko (kóta 508,2) s doloženým stredovekým opevnením (obr. 1; Beňko 1985, 9; Moravčík 2000b, 10).

Ako prvý na túto lokalitu upozornil v r. 1947 A. Petrovský-Šichman, ktorý ho označil ako malé, trvalo neosídlené pozdohradištné opevnenie (Petrovský-Šichman 1964, 71). Presnejšie zadatovanie lokality, a to do 12.-13. stor. umožňujú početné zlomky tvrdo vypálenej, na kruhu robenej keramiky. Ide zväčša o tmavohnedo, čiernohnedo až čierno sfarbené hrnce s vysokými von vyhnutými a šikmo dovnútra zrezanými okrajmi. Výzdoba, pokrývajúca väčšiu časť tela nádob, pozostáva z nízkych vlnoviek a pravidelných vodorovných rýh (Moravčík 1983, 168; Moravčík 1991, 14–15, TAB IV:1–8,11).

Kuželovitý kopec s oválnou plošinou, mierne klesajúcou a rozširujúcou sa v smere SV–JZ, tvorí z troch strán veľmi ťažko dostupné jadro hrádka s rozmermi 30x8 – 15m. Na západnej najprístupnejšej strane obranu hrádka zosilňoval dodnes dobre viditeľný 20m dlhý násyp, obopínajúci päť kužela, medzi ktorými je dodnes zachovaná 3m široká a 1m hlboká priekopa. Z celej plochy hrádka nemáme dôkaz murovanej architektúry, či dôkazu staršieho osídlenia, čo nasvedčuje, že výhodnú strategickú polohu využili v 12. – 13. stor. na vybudovanie menšieho drevozemného hrádka.

Obr.1 Divina – Hradisko. Terénny náčrt opevnenia. Zamerail J. Malec, R. Huszár.

Dolná Mariková – Široká (okr. Považská Bystrica)

Typ: ostrožný hrádok bez umelo navýšenej plochy, v 15. stor. využitý bratříkmi

Datovanie: 12.-13. stor. a 15. stor.

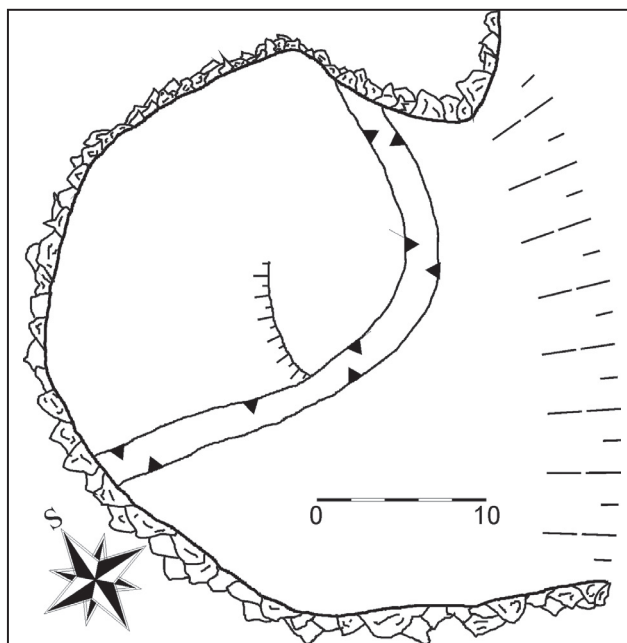
Výskumy: zisťovací výskum J. Moravčík v r. 1998; prieskum Š. Meliš – G. Zemančík v r. 2000

Uloženie nálezov: PM v Žiline, PM v Považskej Bystrici

Obec Dolná Mariková leží v doline Marikovského potoka, intenzívne osídlenej už od doby bronzovej. Severozápadne od stredu obce sa vypína rozľahlý vrch Široká (kóta 601), zvaný tiež Michalová, či Šimunky. Na severnom výbežku tohto výškovo rozdielného skalného temena sa nachádza nevelká plošina s doloženým stredovekým opevnením (obr. 2) (Habovštiak 1972, 4; Moravčík 2000b, 10).

Strategický význam doliny vo včasnom a vrcholnom stredoveku nám popri ďalších dvoch opevneniach v neďalekom Hatnom, dokumentujú taktiež zatiaľ nepublikované nálezy blatnicko-mikulčického horizontu, pochádzajúce práve zo Širokej (R. Majský, ústna informácia). Kým nám nálezy keramiky umožňujú datovať existenciu hrádka do prelomu 12.-13. stor. (Moravčík 2000a, 131), osídlenie v 15. stor. dokladajú najmä nepublikované rombooidné hroty do kuší a železné projektily do palných zbraní (R. Majský, ústna informácia), ktoré sa na území Slovenska prvýkrát vyskytujú v spojení s pôsobením husitských a bratrických vojsk.

Ostroh sa vypína nad rázcestím do Kátliny a Hornej Marikovej a okrem južnej strany je z neho kruhový výhľad, umožňujúci dobrý prehľad a kontrolu nad dolinou. Neschodné skalné zrázy zabezpečovali z troch strán dokonalú prírodnú ochranu, zatiaľ čo z prístupnej južnej strany obranu zosilňovala azda palisáda, ktorú dokladá dodnes plytká, slabo viditeľná polkruhová priekopa. Približne v strede polkruhu sa dovnútra hrádka zdvíha nízka vyvýšenina, dokladajúca vari drevenú vežovitú stavbu. Keďže z celej opevnenej plochy hrádka nemáme zachytenú kamennú architektúru, môžeme tu predpokladať len jednoduché drevozemné opevnenie, vybudované zrejme v 12.-13. stor., ktoré neskôr využili taktiež bratříci.

Obr.2 Dolná Mariková – Široká. Terénny náčrt opevnenia.
Zameral J. Malec, R. Huszár, P. Schneider.

Dolný Lieskov – Skala (okr. Považská Bystrica)

Typ: ostrožný hrádok zrejme bez umelo navýšenej plochy, vybudovaný na mieste staršieho opevnenia / refúgium

Datovanie: 12.-13. a 15. stor.

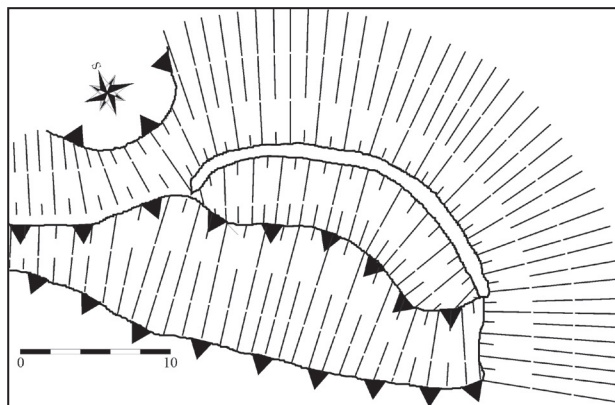
Výskumy: prieskum M. Vlček v r. 1987

Uloženie nálezov: PM v Považskej Bystrici

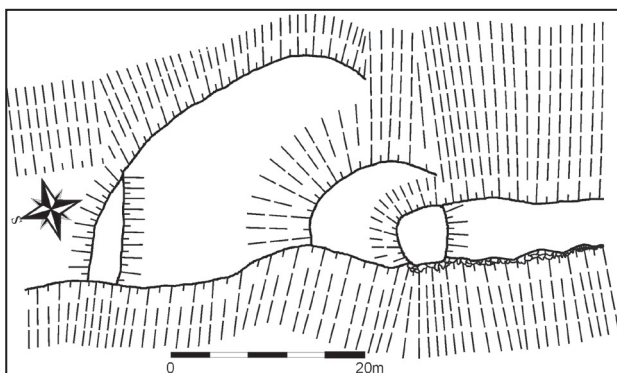
Južne od Považskej Bystrice sa v doline potoka Pružinka nachádza obec Dolný Lieskov, vzdialená 2km od dnes už takmer dostavaného úseku diaľnice, spájajúci Trenčín s Považskou Bystricou. SV od obce sa tiahne návršie Jankov háj (kóta 397,5). Na jeho juhozápadnom cípe, sa priamo nad cestou nachádza dnes už takmer úplne odčlenená lokalita Skala (obr. 3).

Na základe keramického materiálu zo zberu miestneho obyvateľa M. Vlčka, je zrejme že sa jedná o viacnásobne osídlenú lokalitu. Popri veľkom množstve zlomkov keramiky púchovskej kultúry, sa v mieste dnes už nefungujúceho lomu, našli taktiež črepy stredoveké, datovateľné ako do 12.-13. stor. tak aj do 15. stor. (R. Majský, ústna informácia).

Je taktiež zrejme, že lokalita bola opevnená už nositeľmi púchovskej kultúry (Pieta 1982, 219), čomu nasvedčuje dodnes zachovaný, vyše 20m dlhý polkruhový val, na obidvoch koncoch zničený lomom. Po obidvoch stranách hrebeňa valu sa na povrchu nachádza veľké množstvo mazanice a drobných pravekých črepov. Podľa informácií miestnych obyvateľov tu bola takisto ako v dvoch prípadoch v neďalekom Púchove, nad terén vyčnievajúca skala, s dobrou strategickou polohou v zúženej časti doliny. Taktiež na základe prevažnej väčšiny pravekých zlomkov keramiky, je pravdepodobné, že v 12. – 13. stor. využili už vtedy opevnenú polohu, azda na vybudovanie menšieho hrádka. Lokalita bola zrejme využitá ako refúgium aj v 15. stor.

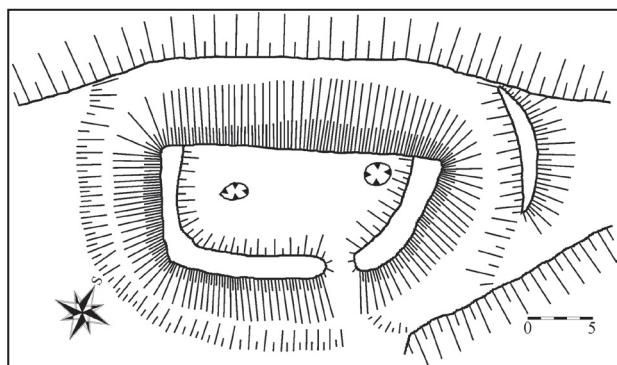
Obr.3 Dolný Lieskov – Skala. Terénny náčrt opevnenia.
Zameral J. Malec, R. Huszár.

Obr.4 Drietoma – Ostrá hôrka. Terénny náčrt opevnenia.
Zameral J. Malec, R. Huszár.

skej, nám okrem terénnych úprav dokladá taktiež nález kvadratického hrotu šípú s trňom, datovaného do 12.-13. stor. (Ruttikay 1976, 331) a pút pre kone datovaných do pol. 13. – pol. 14. stor., doložených predovšetkým pre východoslovenskú lesostepnú oblasť (Beranová 1980, 284; Nešporová 2003, 99).

Opevnenie sa nachádza južne od kóty na pretiahnutom, južným smerom klesajúcom hrebeni. Výrazná terénna vyvýšenina je na prístupovej severnej strane od hrebeňa oddelená asi 8 m dlhým nízkym násypom, za ktorým sa v smere SZ–JV tiahne v dĺžke 35 m poloblúková terasa, tvoriaca azda predhradie, chránené z troch strán prudkými zrázmi. Jadro hrádka tvorí plošina s rozmermi 6x5 m, mierne vyvýšená ponad ďalej klesajúci skalný hrebeň, končiaci v strmom zráze asi 100m JZ od hrádka. Vrcholová plošinu na SV obopína ešte druhá, 12m dlhá poloblúková terasa, tvarom takmer totožná s nižšie položenou terasou. Na celej ploche hrádka nemáme náznak murovanej architektúry, z čoho môžeme predpokladať, že tu stálo len jednoduché drevozemné opevnenie, ktoré v stredoveku slúžilo ako strážny bod na zabezpečenie ochrany Hrozenkovského priemyku (Nešporová 2003, 99). Na existenciu hrádka poukazuje taktiež starší názov Hornej Drietomy - Hrádek Drietoma (Súpis 1967, 340).

Obr.5 Gbelľany – Hradisko – menší hrádok. Terénny náčrt opevnenia. Zameral J. Malec, R. Huszár.

lahlom temene vrchu.

Asi 70m severne od väčšieho opevnenia sa tesne pred strmým zrázom nachádza opevnenie menšie (obr. 5), v literatúre sprvoti chybné zamieňané s hrádkom púchovskej kultúry v polohe Hrádok (kóta 576,1) v katastri obce Kotrčiná lúčka (Moravčík 1977, 188). Na kruhu robená keramika tvorená viacerými nerekonštruovateľnými zlomkami keramiky a hnedou miskou so širším, prstami pretláčaným okrajom, rovným dnom a povrchom hnedej farby, bola vo všetkých prípadoch dobre vypálená a datovaná do 15. stor. (Moravčík 1977, 188, obr. 124/2; Moravčík 1980, 31,33,34, TAB VI/2; Moravčík 2005, 24, TAB I/5,6).

Keďže je opevnenie z dvoch strán na ľahko dostupnom mieste, bola okolo celej, pravdepodobne umelo navrhenej plošiny vykopaná, dodnes dobre viditeľná priekopa, na juhovýchodnej strane prerušená zrejme pôvodnou prístupovou cestou. Priekopu z východnej strany zosilňuje nízky násyp a na severe priamo prechádza do prudkého zrázu. Amatérskymi sondami rozrušenú plochu opevnenia, s rozmermi 21,5 x 10 m, zo západnej, južnej a východnej strany ešte obopína nízky násyp.

Doterajšie nálezy svedčia o súčasnom využívaní oboch opevnení, pričom menšie z dvojice bolo vybudované od základov bez predchodcov (Moravčík 1977, 188; Moravčík 1981, 179–180). Výstavba prináleží pravdepodobne bratrickým vojskám, ktoré sa v tom čase zrejme opevnili na južne položenom, staršom hrádku nositeľov púchovskej kultúry, odkiaľ podnikali lúpežné výpravy do okolia (Moravčík 2002, 9), pričom nie je vylúčené, že ide o akési predsunuté opevnenie väčšieho opevnenia, vzhľadom na dobrú polohu na prístupovej ceste (Bednár – Fottová 2006, 31). Lokalita nenesie žiadne stopy po murovanej architektúre.

Drietoma – Ostrá hôrka (okr. Trenčín)

Typ: ostrožný hrádok bez umelo navýšenej plochy

Datovanie: 12. – 13. stor.

Výskumy: zisťovací výskum T. Nešporová

Uloženie nálezov: Trenčianske múzeum

Obec Drietoma leží na styku Považia a doliny potoka Drietomica, vedúcej do 10 km vzdialeného Hrozenkovského priemyku, ktorý tvorí hraničný priechod s Moravou. Severne od stredu obce, sa na ľavom brehu potoka vypína dominantný vrch Ostrá hôrka (kóta 387) (obr. 4), s dobrým výhľadom na Považie a príslušnú časť doliny potoka Drietomice.

Strategický význam lokality, osídlenej už od doby latén-

ského, nám okrem terénnych úprav dokladá taktiež nález kvadratického hrotu šípú s trňom, datovaného do 12.-13. stor. (Ruttikay 1976, 331) a pút pre kone datovaných do pol. 13. – pol. 14. stor., doložených predovšetkým pre východoslovenskú lesostepnú oblasť (Beranová 1980, 284; Nešporová 2003, 99).

Opevnenie sa nachádza južne od kóty na pretiahnutom, južným smerom klesajúcom hrebeni. Výrazná terénna vyvýšenina je na prístupovej severnej strane od hrebeňa oddelená asi 8 m dlhým nízkym násypom, za ktorým sa v smere SZ–JV tiahne v dĺžke 35 m poloblúková terasa, tvoriaca azda predhradie, chránené z troch strán prudkými zrázmi. Jadro hrádka tvorí plošina s rozmermi 6x5 m, mierne vyvýšená ponad ďalej klesajúci skalný hrebeň, končiaci v strmom zráze asi 100m JZ od hrádka. Vrcholová plošinu na SV obopína ešte druhá, 12m dlhá poloblúková terasa, tvarom takmer totožná s nižšie položenou terasou. Na celej ploche hrádka nemáme náznak murovanej architektúry, z čoho môžeme predpokladať, že tu stálo len jednoduché drevozemné opevnenie, ktoré v stredoveku slúžilo ako strážny bod na zabezpečenie ochrany Hrozenkovského priemyku (Nešporová 2003, 99). Na existenciu hrádka poukazuje taktiež starší názov Hornej Drietomy - Hrádek Drietoma (Súpis 1967, 340).

Gbelľany – Hradisko – menší hrádok (okr. Žilina)

Typ: bratrická pevnôstka s umelo navýšenu plochou

Datovanie: 15. stor.

Výskumy: zisťovací výskum J. Moravčík v r. 1973

Uloženie nálezov: PM v Žiline

Neďaleko ústia Gbelľianskeho potoka do Váhu, leží na jeho pravom brehu obec Gbelľany, vzdušnou čiarou vzdialená od Žiliny 8km východným smerom. Severne od obce sa nachádza ťažko dostupný vrch Hradisko (kóta 651,9) s dvojicou stredovekých opevnení, situovaných na pomerne roz-

Gbeľany – Hradisko - väčší hrádok (okr. Žilina)

Typ: bratrícka pevnosťka bez umelo navýšenej plochy, vybudovaná na staršom opevnení

Datovanie: 15. stor.

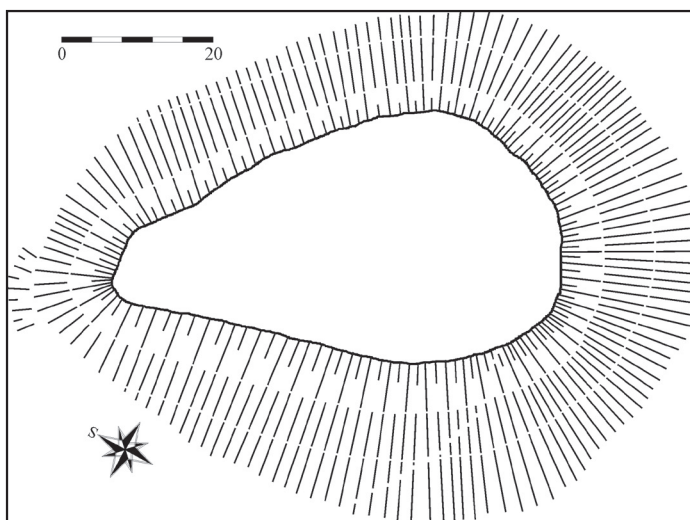
Výskumy: zisťovacie výskumy J. Moravčík v r. 1976 a 1980

Uloženie nálezov: PM v Žiline

Typickým príkladom opevnenia s časovo vzdialenými dokladmi osídlenia je väčší hrádok v Gbeľanoch (obr. 6), keď sa pôvodne hrádok púchovskej kultúry, začal znova využívať, aj keď len na krátku dobu, v 2. pol. 15. stor. (Moravčík 1977, 188; Moravčík 1981, 179–180; Moravčík 2000b, 9–10; Moravčík 2002, 9; Moravčík 2005, 24). Spolu s veľkým množstvom keramiky (zlomky z okraja a dna nádob, celá horná časť stredovekého hrnca s rímsovite profilovaným okrajom, polovica kónickej misy so širokým okrajom pretláčaným prstami a s rovným dnom) a železných predmetov (tenké klince štvorcového prierezu, malá objímka, kramlička, časť podkovy, zlomok plochého kovania, veľký klin) nám využitie opevnenia v stredoveku dokladá najmä strieborná minca Mateja Korvína z roku 1464 (Moravčík 1981, 179–180; Moravčík 2002, 9).

Opevnenie je situované na výraznej vyvýšenine oválneho tvaru, 70m južne od menšieho opevnenia. Jeho plocha s max. rozmermi 61x33 m sa rozširuje a klesá v smere SZ –JV, pričom najvyššie položený severozápadný cíp sa vypína v čele prístupu. Zo všetkých strán sú strmé, veľmi ťažko schodné zrázy a na najprístupnejšej severozápadnej strane ochranu ešte zosilňovala dodnes slabo viditeľná priekopa. Náznak pôvodnej prístupovej cesty sa tiahne z južného konca hrádka smerom na východ.

Na základe početných nálezov datovaných do 2. pol. 15. stor. je možné, že opevnenie púchovskej kultúry využili znova bratrícke vojská, lúpiace po okolí, ktorým pravdepodobne prináleží taktiež vybudovanie severne situovaného menšieho opevnenia (Moravčík 2002, 9), slúžiaceho azda ako predsunuté opevnenie (Bednár – Fottová 2006, 31.).

Obr.6 Gbeľany – Hradisko – väčší hrádok. Terénny náčrt opevnenia. Zamerail J. Malec, R. Huszár.

Hatné – Hrádok (okr. Považská Bystrica)

Typ: krátkodobu využívané praveké ostrožné opevnenie - refúgium

Datovanie: 15. stor.

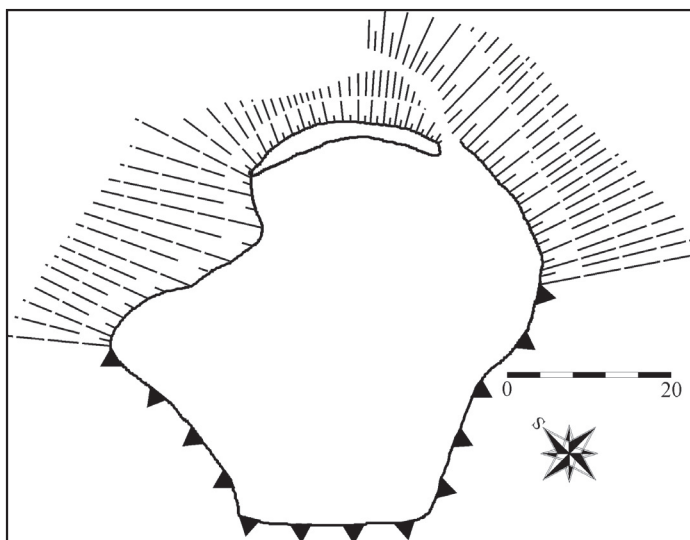
Výskumy: prieskumy Š. Janšák v 20.-tych r. 20. stor.; A. Petrovský-Šichman v r. 1957

Uloženie nálezov: PM v Žiline, PM v Považskej Bystrici

Obec Hatné leží v pomerne husto osídlenej doline Marikovského potoka, tvoriaceho pravý prítok Váhu. Na severozápade obec uzatvára dvojica výrazných, od praveku intenzívne osídlených skalných vyvýšenín, ležiacich každá na inej strane potoka. Lokalita nesúca miestny názov Skala, umiestnená na ľavom brehu potoka bola v minulosti z pomerne veľkej časti narušená kameňolomom (obr. 7). V literatúre sa zvyčajne vyskytuje pod označením Hrádok, či Väčší Hrádok (Janšák 1930, 33–35, TAB X/47,48).

Strategicky výhodnú, výraznú vyvýšeninu s pomerne rovným rozľahlým temenom osídlili a opevnili už v neskorej dobe kamennej nositelia bádenskej kultúry (Moravčík 2000b, 8). Nasledovalo osídlenie lužickou kultúrou v mladšej dobe bronzovej, v staršej dobe železnej a lokalitu využili taktiež Slovania v 9. stor. (Moravčík 2002, 9-10). Nepochybné bolo akiste využitie polohy taktiež v stredoveku, čoho sú dôkazom nepublikované fragmenty keramiky, datované J. Moravčíkom s rezervou do 15. stor. (J. Moravčík, ústna informácia).

Obranu tejto prírodne veľmi dobre chránenej lokality na najprístupnejšej strane zosilňoval, dodnes dobre viditeľný, 25m dlhý a miestami 1,5m vysoký násyp, pod ktorým sa tiahne prístupová cesta. Aj napriek značnému odťaženiu západ-

Obr.7 Hatné – Hrádok. Terénny náčrt opevnenia. Zamerail J. Malec, R. Huszár, P. Schneider.

nej a južnej časti kameňolomom, dosahuje opevnená poloha dodnes rozmerov 48x35-50m. Plocha, značne poškodená amatérskymi hľadačmi kovov nenesie žiaden dôkaz o murovanej architektúre. Spolu s menším množstvom najmä stredovekého keramického materiálu ako na severozápadne ležiacom Hrádku II, sa tak azda jedná len o využití staršieho opevnenia ako dočasného útočiska, resp. refúgia. Nemožno však vylúčiť ani možnosť existencie malého dreveného hrádka, spojeného s významným rodom Hatňanských. K nim sa viaže aj prvá známa zmienka o obci z r. 1321, kedy ju pod názvom „*Possessio Hathna*“ vlastnil Kiliánov syn Andráš (Fekete-Nagy 1941, 121; Súpis 1967, 345).

Hatné – Hrádok II (okr. Považská Bystrica)

Typ: ostrožný hrádok zrejme bez umelo navýšenej plochy

Datovanie: 12.-13. a 15. stor.

Výskumy: prieskumy Š. Janšák v 20.-tych r. 20. stor.; A. Petrovský-Šichman v r. 1957

Uloženie nálezov: PM v Žiline, PM v Považskej Bystrici

Obec Hatné leží v pomerne husto osídlenej doline Marikovského potoka, tvoriaceho pravý prítok Váhu. Na severozápade obec uzatvára dvojica výrazných, od praveku intenzívne osídlených skalných vyvýšení, ležiacich každá na inej strane potoka. Skala s mladším osídlením, situovaná na pravom brehu Marikovského potoka, sa v literatúre vyskytuje pod názvom Hrádok II, či Hrádek a v súčasnosti je už takmer úplne odťažená dnes už nefungujúcim kameňolomom (Janšák 1930, 35, TAB X/49).

Doklady najstaršieho osídlenia Hrádku prináležia nositeľom púchovskej kultúry, ktorý okrem vyvýšeniny osídlili aj prilahlú časť mierne stúpajúceho svahu na západe (Pieta 1982, 219). Pravdepodobne už opevnenú polohu neskôr využili vo vrcholnom stredoveku (Petrovský-Šichman 1964, 67; Moravčík 2000b, 10), čo dokladajú nepublikované nálezy grafitovej keramiky so zvislým okrajom, Róbertom Majským predbežne datované do 12. – 13. stor. (R. Majský, ústna informácia).

Ešte mladšie nálezy spadajú do 15. stor., kedy tu bol azda hrádok miestneho feudála. Jeho vlastníkom mohol snáď byť Juraj z Hatného, člen významného rodu Hatňanských, ktorý v r. 1436 dostal od Žigmunda Luxemburského do majetku hrad v Budatíne (Kristenová 1970, 37). Rod sa prvýkrát uvádza už v roku 1321, v spojení s Kiliánom, ktorý získal spolu s Hatným aj susedné obce Prosné a Marikovu (Fiala – Izakovičová – Marsina 1965, 101), na základe čoho spolu s nálezmi nemožno vylúčiť možnosť existencie hrádka ešte pred 15. stor. (Moravčík 2002, 10).

Informácia o tvare, či rozmeroch vrcholovej plošiny, resp. opevnenia, sa okrem fotografií, či nákresov nezachovala ani medzi miestnymi pamätníkmi. Na pôvodnú veľkosť Hrádku tak poukazujú okrem zachovanej časti východného a južného svahu, iba stopy po odťaženej mase vyvýšeniny.

Horné Sárnie – Ostrá hora (okr. Trenčín)

Typ: ostrožný murovaný hrádok zrejme bez umelo navýšenej plochy

Datovanie: 14. – 15. stor.

Výskumy: zisťovací výskum T. Nešporová v r. 1991; prieskum I. Cheben v r. 1996

Uloženie nálezov: Trenčianske múzeum, AÚ SAV v Nitre

Necelých 6 km od Vlárskeho priesmyku, ktorý je súčasťou hraníc s Moravou, leží po oboch stranách rieky Vlára obec Horné Sárnie. Severne od stredu obce, sa na ľavom brehu Vlára vypína dnes už takmer kameňolomom úplne zničený vrch Ostrá hora (kóta 485). Na jeho úpätí je vybudovaná cementáreň, ktorej po roku 1972 okrem nepatrnej JZ časti sídliskového areálu podľahla najpodstatnejšia časť vápencového masívu, nesúceho pamiatky od doby bronzovej až po neskorý stredovek (Cheben 1998, 79).

Výhodnú strategickú polohu v bráne do Vlárskeho priesmyku s možnosťou vizuálnej kontroly úseku od Trenčína po Belušu v praveku ako prví osídlili nositelia lužickej a po nich nositelia púchovskej kultúry (Pieta 1982, 219). Po dlhšej odmlke lokalitu opäť osídlili vo včasnom stredoveku a známky osídlenia nechýbajú ani z obdobia stredoveku, presnejšie 14.-15. stor. (Nešporová 1992, 86; Nešporová 2000, 202; Nešporová 2003, 99–100).

Dobrá konfigurácia terénu vrcholovej časti poskytla aj v stredoveku vhodné podmienky na vybudovanie opevnenia v podobe feudálneho sídla azda typu hrádka, s murovanými objektmi, čoho dôkazom sú aj miestni obyvatelia pamätajúci kamenné múry pred odtažením lokality (Nešporová 2000, 202).

Hrádok zanikol pravdepodobne v priebehu 15. stor., na čo poukazuje zánikový horizont zastúpený úžitkovou keramikou z misovitých a komorových kachlíc s reliéfnou výzdobou, vyspelými typmi visiach zámkov a stavebnými kovami (Nešporová 2000, 202; Nešporová 2003, 99, 100). Jeho zánik môže mať súvis s husitskými, resp. bratríckymi vojskami, keďže aj prvá písomná zmienka o obci je z roku 1431 v spojení s husitmi (Cheben 1998, 79). Nepochybne išlo o dôležitý strážny bod v rámci pohraničnej sústavy uhorského štátu, strážiaci jeden z najviac využívaných hraničných priechodov s Moravou (Nešporová 2000, 202).

Horovce – kaštieľ (okres Ilava)

Typ: vežovitý hrádok prestavaný na kaštieľ

Datovanie: 14. – 15. stor.

Výskumy: pamiatkový výskum Z. Ševčíková – T. Janura v r. 2005–2006

Uloženie nálezov: nie sú

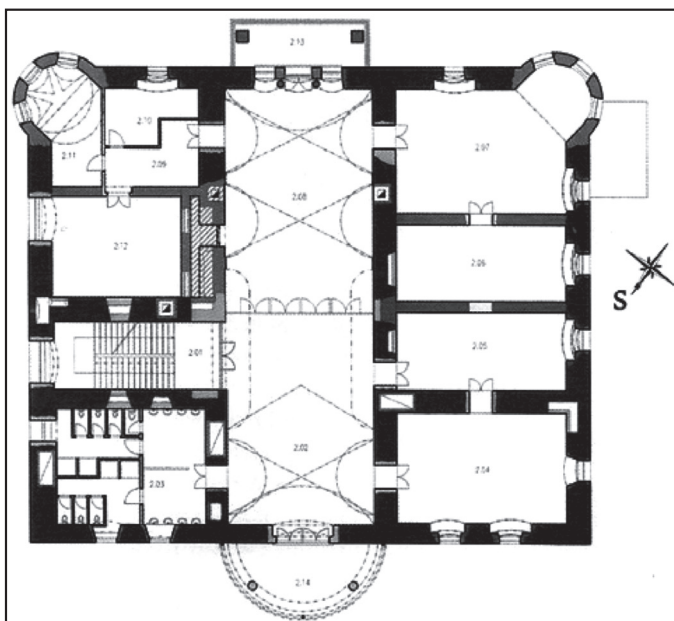
Obec Horovce leží pri sútoku potoka Kvášov s potokom Lednica, tvoriacim pravý prítok neďaleko tečúceho Váhu. Na severovýchodnom okraji obce sa vypína dominantná stavba miestneho kaštieľa (obr. 8), situovaného na vyvýšenej riečnej terase, priamo nad križovatkou hlavnej cesty spájajúcej Púchov s Pruským a cestou k Lednickému hradu, stojaceho hlboko v doline Lednického potoka.

Objekt hrádka, sčasti zapusteného do skalného podlažia, tvorí dvojposchodová bloková stavba s rozmermi 24,97 x 29,60 m, pričom všetky tri podlažia boli postavené súčasne. Na základe muriva z lomového kameňa, hrubého 135-140cm sa jedná o stredoveký hrádok, ktorého typ však prekračuje bežný charakter kamenných stredovekých jedno- a dvojpriestorových hrádokov na území Slovenska. V strede každého poschodia sa nachádza rozsiahla sieň, z ktorej sa otvárajú jednotlivé miestnosti, čo vytvára vzácnu trojdielnu dispozíciu, typickú skôr pre Moravu a Čechy (Ševčíková – Janura 2007, 21), kde sa tradícia takýchto typov stavieb dožíva do 15. stor. (Menclová 1972, 488).

V stredoveku vlastnili Horovce rodiny Horoveckých, Dulovských a Nozdrovických, ale podľa údajného nápisu nad vchodom, mal hrádok postaviť istý Juraj Póka v r. 1312, pravdepodobný stúpenec Matúša Čáka Trenčianskeho (Rebro 1955, 249). Tento fakt sa už však počas súčasného výskumu nepodarilo potvrdiť. Renesančná úprava hrádka z r. 1594, sa spája s usadením nového rodu Madočániovcov, čo dokladá aj nápis na renesančnom portále. Tí ho v 17. stor. opäť prestavujú, pričom stavba stráca pevnostný charakter hrádka a stáva sa tak novým šľachtickým sídlom. Vnútorne stavebné úpravy výraznejšie zasiahli len horné podlažie, čím sa nám na spodných dvoch podlažiach dodnes zachovala pôvodná architektúra (Ševčíková – Janura 2007, 21–22).

Vežovitý hrádok, ľahko prístupný z troch strán, bol pôvodne ešte obkolesený hradbou a hlbokou priekopou, cez ktorú sa doňho vchádzalo cez most. Celé vonkajšie opevnenie bolo rozobraté v 18. stor. a nahradené anglickým parkom (Rebro 1955, 250). Dnešný vstup na úrovni terénu bol dosiahnutý až výrazným navršením zeminou, počas zasýpania priekopy. Posledné náznaky vonkajšieho opevnenia sa zachovali na južnej strane v podobe terénnych nerovností.

V r. 1725 zachvátil kaštieľ požiar, pri ktorom zrejme zhoreli jeho drevené časti, čo malo za následok jeho rozsiahlu obnovu (Ševčíková – Janura 2007, 23). V roku 1805 sa majiteľmi objektu stali Vietorisovci, ktorí ho vlastnili až do zač. 20. stor., kedy pripadol štátu, ktorý tu následne zriadil Detskú ozdravovňu. Po roku 1989 stratil svoju liečebnú a sociálnu funkciu odpredajom do súkromného vlastníctva (Ševčíková – Janura 2007, 24). Kaštieľ v súčasnosti podstupuje ďalším výrazným stavebným zásahom.

Obr.8 Horovce. Pôdorys prvého poschodia kaštieľa. Tmavo vyznačené murivo hrádka zo 14.-15. stor. (ŠEVČÍKOVÁ – JANURA 2007, 21).

Ivanovce – Skala (okr. Trenčín)

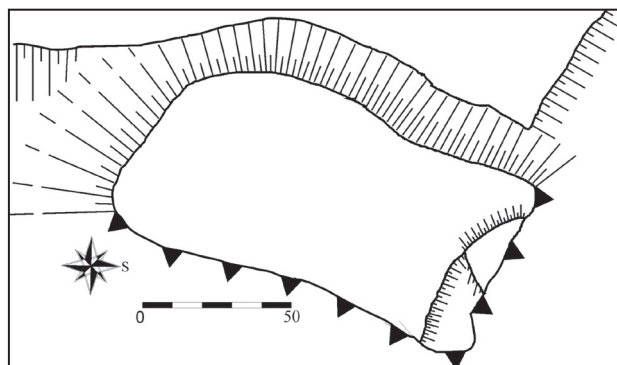
Typ: úplne zaniknuté opevnenie, vybudované na ploche staršieho opevnenia

Datovanie: 15. stor.

Výskumy: zisťovací a záchranný výskum A. Točík v r. 1948–1949; viacero povrchových zberov

Uloženie nálezov: AÚ SAV v Nitre

Obec Ivanovce leží neďaleko sútoku Ivanovského a Melčického potoka s potokom Chochoľnica, ktorý sa z pravej strany vlieva do rieky Váh. Južne od obce sa nad dolinou Váhu vypína výrazne vyvýšená skalná plošina s červenkastým sfarbením, s miestnym názvom Skala (taktiež Bašta),

Obr.9 Ivanovce – Skala. Terénny náčrt opevnenia. Zameral J. Malec, R. Huszár.

ktorej východná, ale najmä severná strana bola v r. 1946 počas stavby cesty a železnice z veľkej časti odťažená kameňolom (obr. 9).

Poloha je známa najmä ako opevnené sídlisko nositeľov maďarovskej kultúry (Eisner 1933, 58,61), vybudované na staršom sídlisku bošáckej kultúry. Opevnenie bolo využité okrem včasného stredoveku (Bialeková 1989, 391) aj v období neskorého stredoveku, ako to aj napovedá miestny názov Bašta (Bárta 1980, 21; Šišmiš 1985, 133).

Rozľahlé rovné temeno vyvýšeniny s rozmermi 115x55 m a dlhšou osou v smere S–J, vymedzujú po celom obvode strmé skalné zrázy, nad údolím Váhu prečnievajúce o 20m. Dnešný prístup vedie cez taktiež prečnievajúcu riečnu terasu, ktorá skalnú vyvýšeninu obopína po celej západnej strane. Do 60. rokov 20. stor. sa v jej blízkosti nachádzalo jazero, vytvorené mŕtvym ramenom Váhu (Šišmiš 1985, 133).

Značné poškodenie lokality kameňolomom na severnej a východnej strane a najmä intenzívne poľnohospodárske využívanie lokality malo za následok elimináciu akýchkoľvek známok po pravom či stredovom opevnení, keďže ešte v pol. 20. stor. tu bola zachytená dvojité priekopa a deštrukcia kamenného valu prináležiace maďarovskej kultúre (Točík 1964, 17–19) a pozostatky stredovekého opevnenia v západnej časti vyvýšeniny (Šišmiš 1985, 133). Jediné terénne nerovnosti sa dodnes zachovali len v nepatrných zvyškoch v severnej časti temena.

Kostolec – Kavčia (okr. Považská Bystrica)

Typ: bratrický tábor

Datovanie: 2. pol. 15. stor.

Výskumy: prieskum A. Petrovský-Šichman v r. 1957

Uloženie nálezov: PM v Žiline, PM v Považskej Bystrici

Obec Kostolec leží v doline Manínskeho potoka, ktorý pod Považským hradom vyúsťuje z pravej strany do rieky Váh a od Považia ju oddeľujú Manínska a Kostolecká tiesňava. Severozápadne od obce sa na rozhraní katastrov so Záskaľím, vypína skalnatý vrch Kavčia (kóta 600,7) s výhodnou strategickou polohou na kontrolu cesty vedúcej cez tiesňavy a príľahlého okolia.

Lokalita známa ako malý hrádok, bola už pred polstoročím A. Petrovským-Šichmanom datovaná do stredoveku, i keď len na základe pomenovania, pod ňou ležiaceho sedla Baštiská (Petrovský-Šichman 1964, 67). Nepochybný dôkaz o vojenskom využití lokality, s presnejším datovaním do 2. pol. 15. stor., nám však popri železných klincoch a visiacich zámokov dokladajú najmä amatérskymi hľadačmi objavené a zatiaľ nepublikované nálezy masívnych romboických hrotov do kuší a železných projektílov do palných zbraní (R.Majský, ústna informácia), na území Slovenska príznačných pre husitské a bratrické vojská.

Keďže je dlhý, pomerne úzky skalný hrebeň Kavčej bez akejkoľvek výraznejšej stopy po opevnení, je pravdepodobné, že bol využitý len ako strážne stanovisko s dobrým kruhovým výhľadom a úloha osídlennej a zrejme aj jednoducho opevnenej plochy tak pripadla na sedlo Baštiská s pomerne veľkou zarovnanou plochou. Vzhľadom na nálezy a konfiguráciu terénu tak môžeme na Baštiskách predpokladať azda zemným násypom ohradený bratrický tábor s možnou drevenou pozorovateľňou na hrebeni Kavčej.

Košeca - Nozdrovica – Hradište (okr. Ilava)

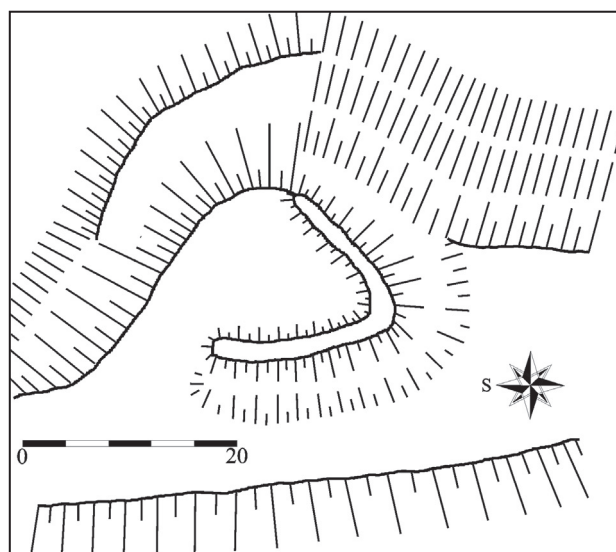
Typ: ostrožný hrádok bez umelo navýšenej plochy

Datovanie: 12. – 13. stor.

Výskumy: archeologický výskum K. Pieta v r. 1998; zisťovací výskum T. Nešporová v r. 2001

Uloženie nálezov: AÚ SAV v Nitre, Trenčianske múzeum

Necelé 3km severovýchodne od Ilavy sa v mieste vyústenia Podhradského potoka do údolia Váhu nachádza na jeho ľavom brehu obec Košeca. V katastri severovýchodne ležiacej miestnej časti Nozdrovica, situovanej po oboch brehoch Nozdrovického potoka, sa severovýchodne od obce vypína zalesnený výbežok Strážovských vrchov, Hradište (kóta 377,4). Na nižšom, južne položenom temene, sa v jeho severnej časti nachádza kruhové opevnenie datované do stredoveku (obr. 10). Kopec bol v minulosti poškodený dvoma ťažobnými jamami, ktoré však našťastie nezasiahli do plochy osídlenia (Pieta 2000, 140).

Obr.10 Košeca – Nozdrovica – Hradište. Terénny náčrt opevnenia. Zamerail J. Malec, R. Huszár, P. Schneider.

Využitie opevnenia v stredoveku nám popri keramickom materiáli (R. Majský, ústna informácia) a dvoch železných ocielkách dokladajú najmä železné hroty šípov kvadratického prierezu s trňom pre drevenú násadu, datované do 12.-13. stor. (Ruttkey 1976, 331; Nešporová 2002, 141-142).

Na nižšom, južne položenom temene Hradišťa, sa v jeho severnej časti nachádza kruhové opevnenie, z troch strán (západnej, južnej a juhovýchodnej) chránené výrazným 30m dlhým násypom a dodnes dobre viditeľnou priekopou. V južnom cípe, na prístupovej strane, tvorí násyp takmer pravouhlé nárožie. Kým na východnej a severovýchodnej strane chránia spoločne opevnenú plochu strmé zrázy a nižšie položená terasa, taktiež chránená veľmi ťažko schodnými zrázmi, na severozápadnej strane opevnenie úplne absentuje, čo poukazuje azda na miesto pôvodného vstupu (Pieta 2000, 140). Polkruhový násyp tak spolu s prírodnými zrázmi vymedzuje takmer kruhovú plochu s rozmermi 16 x 20m.

Na základe početných nálezov púchovskej kultúry (Pieta 1982, 220), prichádza do úvahy využitie staršieho (púchovského) hrádka v stredoveku, avšak na základe polohy a zachovania opevnenia ide pravdepodobne o stredoveké opevnenie, od základov vybudované na mieste výšinného sídliska nositeľov púchovskej kultúry (Moravčík 2000b, 8; Pieta 2000, 140).

Obec Nozdrovica sa prvýkrát spomína až po zrejmom funkčnom zániku hrádka v r. 1397 pod názvom „*possessio Monyoros alias Nozdrovich*“ ako majetok rodín Nozdrovických a Zábalských. Za zmienku však stojí aj sporná existencia hradu *Vilknó*, ktorý uvádza listina Podmanických v r. 1462 ako „*Castellum Wylchnow*“ (Fekete-Nagy 1941, 83). Po zmienke z tohto roku úplne z písomností mizne a v r. 1496 je už len spomínaný ako statok „*Paplehot a l iter Welchna*“. Tento stratený statok sa vymenúva medzi susednými Tunežicami a akýmisi dvoma Lieskovcami (Fekete-Nagy 1941, 167), pričom nie je teoreticky vylúčená ani zhoda spomenutého hradu s hrádkom v Nozdroviaciach.

Nezbuská Lúčka – Hrádok (okres Žilina)

Typ: ostrožný hrádok bez umelo navýšenej plochy

Datovanie: 11. stor.

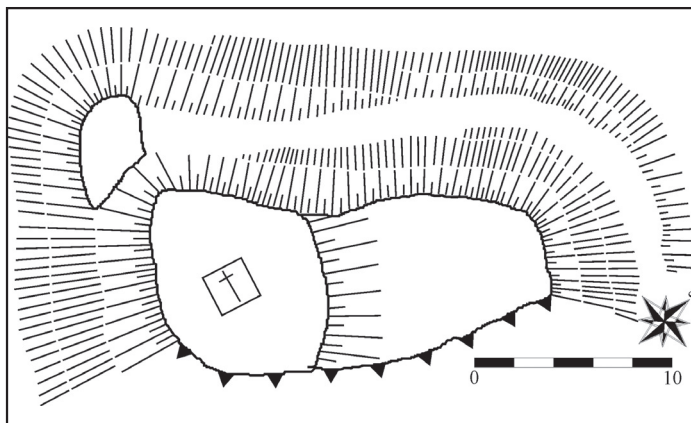
Výskumy: prieskum A. Petrovský-Šichman v r. 1961; prieskum J. Moravčík

Uloženie nálezov: PM v Žiline

V ohybe rieky Váh, po kľukatej ceste skrz Malú Fatru vyúsťujúcej do Žilinskej kotliny, sa na jej pravej strane nachádza obec Nezbuská Lúčka. Severne od nej sa medzi riekou a železnicou vypína nevelké bralo, v r. 1870 poškodené pri výstavbe košicko – bohuminskej železnice (Polla – Slivka – Vallašek 1981, 386), s dobrým výhľadom na hrad Strečno a veľkú časť Žilinskej kotliny (obr. 11).

Ako prvý lokalitu v literatúre spomína A. Petrovský-Šichman, ktorý ju určil ako opevnenie z rozhrania strednej a mladšej doby hradištnej (Petrovský-Šichman 1964, 79). Taktiež J. Moravčík ju na základe nepočetného množstva fragmentov keramiky zaradil do 10. – 11. stor. (J. Moravčík, ústna informácia).

Jadro hrádka tvorí plošina, s tvarom pretiahnutého oválu a rozmermi 20x8m, s dlhšou osou v smere JZ-SV. V strede vyššie položenej juhozápadnej polovice bola v 1. pol. 20. stor. postavená kaplnka, zasvätená sv. Jánovi Nepomuckému, so štvorcovým pôdorysom o hranách 2,3m. Poniže západného cípu plošiny je oválna umelá terasa, na ktorú ústi zo severu na západ sa tiahnuca prístupová cesta. Tá však bola podľa informácie miestneho obyvateľa vytvorená počas výstavby kaplnky, z čoho môžeme usudzovať, že prístup smeroval na plošinu po dnes už neexistujúcom juhovýchodnom svahu, keďže podľa všetkého bola odstrelená najľahšie prístupná strana hrádka. Na celej ploche niekdajšieho opevnenia sa v súčasnosti nevyskytujú popri murovanej architektúre už ani žiadne stopy po násypoch, z čoho vyplýva že sa pravdepodobne jednalo o jednoduchý drevený, resp. drevozemný hrádok (Moravčík 2000b, 10; Moravčík 2005, 23). Ako strážny bod fungoval ešte zrejme aj po začlenení Žilinskej kotliny do Uhorska na konci 11. stor.

Obr.11 Nezbuská Lúčka – Hrádok. Terénny náčrt opevnenia.
Zameral J. Malec, R. Huszár.

Považská Bystrica - Považské Podhradie – intravilán

Typ: strážna veža

Datovanie: 14. – 15. stor.

Výskumy: prieskum E. Križanová – J. Takátsová v r. 1997

Uloženie nálezov: bez nálezov

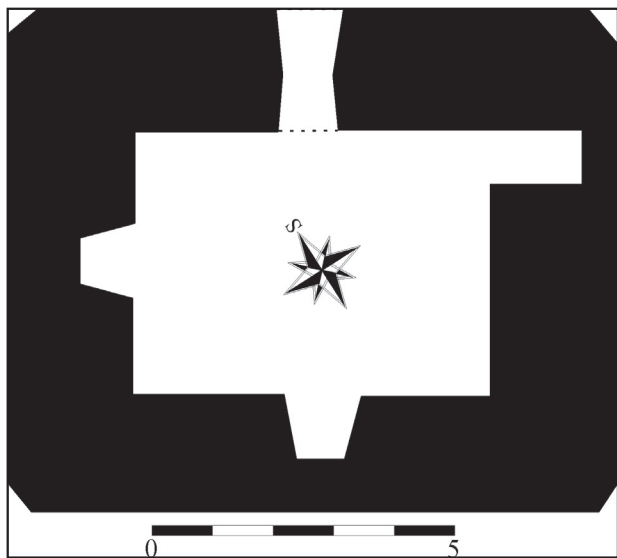
Obec Považské Podhradie (298 m.n.m.), v súčasnosti tvoriaca jednu z mestských častí Považskej Bystrice, leží na pravom brehu Váhu na významnej križovatke Považskej cesty a cesty vedúcej do Rajca. V malej obci sa okrem zďaleka

viditeľného Považského hradu nachádzajú aj dva, v dnešnej dobe verejnosti neprístupné kaštiele, jeden, renesančný z r. 1631 zvaný Burg a druhý, barokový, postavený v r. 1750 – 1775.

Mladší, nižšie položený kaštieľ, je situovaný medzi hradným kopcom a Váhom a tvorí ho pomerne veľká štvorkrídlová budova s malou vežičkou, umiestnenou nad hlavným vstupom a prilahlým hospodárskym dvorom s budovami z 18. stor. (Pisoň 1983, 272-273). Práve jedna z týchto budov, stojaca v severozápadnom cípe dvora, stojí na základoch gotickej obytnej veže z 14.-15. stor. (Križanová – Takátsová 1997, 34).

Budova stojí na upravenej terénnej terase vo svahu, oproti ostatným hospodárskym budovám na viditeľne vyššie položenom mieste. Veľmi zlý stav budovy umožňuje cez prepadnuté poschodia a strechu vidieť v prízemí očividne staršie múry, ktoré na rozdiel od všetkých na nich nadstavaných múroch navyše nenesú žiadne stopy tehál, hojne využívaných v celom areáli kaštieľa. Jasne viditeľné sú aj tri kamenné klenby, dve v severnej a jedna vo východnej stene, ktorá pravdepodobne slúžila ako pôvodný vstup do veže. Taktiež z vonkajšej severnej steny vychádza z mladšieho sčasti tehlového múru, múr starší, hrubý 0,65m.

Svojou polohou v bezprostrednej blízkosti rieky plnila veža popri strážnej pravdepodobne aj mýtnu funkciu. Jej využitie v 14. – 15. stor. je však otázne, keďže priamo nad ňou sa týčiaci hrad, je v listinách doložený už od r. 1316. (Fekete-Nagy 1941, 63–65).

Obr.12 Púchov – rímskokatolícky kostol. Pôdorys prvého poschodia veže. Zamerál J. Malec, P. Schneider.

1790 postavili taktiež dodnes nezmenenú strechu (Filiač 1993, 21–22). Miesto nadstavby je zvnútra veže dobre viditeľné, keďže sú všetky vnútorné múry neomietnuté. Výška pôvodnej strážnej veže bola približne 14m od terajšieho terénu.

Obdĺžnikový pôdorys veže má vonkajšie rozmery 10,2x8,3m, s dlhšou stranou v smere SZ-JV. O pôvodnej funkcii svedčí aj hrúbka múrov, ktorá je na dlhšej osi 2m a na osi kratšej 1,8m. Pôvodný vstup, zvnútra zachovaný v juhovýchodnom múre je vo výške 6m nad terajším terénom. V tej istej úrovni sú v juhozápadnom a severozápadnom múre sčasti zachované okenné otvory zužujúce sa smerom do vnútra múru. Dnešný vstup v severovýchodnom múre je približne v 8 metrovej výške a do veže sa ním vchádza cez povalu lode, takmer úplne prestavanej v pol. 20.stor. Spodná časť veže slúži svojou výškou asi 5m ako súčasť kostola.

Púchov – Kočkovská skala

Typ: ostrožný hrádok zrejme bez umelo navýšenej plochy, vybudovaný na mieste staršieho opevnenia

Datovanie: 12. – 13. stor.

Výskumy: arch. výskum E. Križanová v pol. 20. stor.; zisťovací výskum A. Petrovský-Šichman v r.1953; záchranný výskum E. Poliak v r. 1973

Uloženie nálezov: PM v Žiline

Mestská časť Púchova, Horné Kočkovce, leží na ľavej strane Váhu. Priamo nad železničnou stanicou sa tiahne dlhé

Púchov – intravilán

Typ: strážna veža

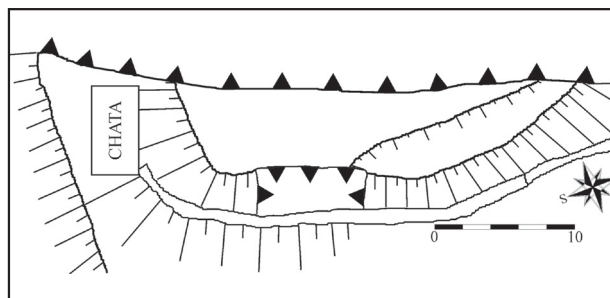
Datovanie: 13. stor.

Výskumy: bez výskumu

Uloženie nálezov: nie sú

Na prítoku Bielej vody do Váhu, leží po jeho oboch stranách mesto Púchov. Údolím Bielej vody vedie už po stáročia využívaná cesta na Moravu, čím spolu s považskou cestou pripisovala Púchovu úlohu dôležitej križovatky. Priamo v centre mesta neďaleko Váhu stojí rímskokatolícky kostol, s nápadne mohutnejšou vežou, aká je typická pre kostoly na sledovanom území i v širšom okolí (obr. 12).

Renesančný kostol situovaný na východnom okraji námestia, bol postavený na starších základoch, pravdepodobne v 13. stor. Vtedy bola pôvodná loď pripojená k už stojacej veži, slúžiacej na strážne účely a pravdepodobne aj ako ukazovateľ príchodu cez popri nej tečúci Váh (Filiač 1993, 21–22). Veža bola do 18. stor. podstatne nižšia, kedy ju nadstavali a v roku

Obr.13 Púchov – Kočkovská skala. Terénny náčrt opevnenia. Zamerál J. Malec, P. Schneider.

návršie s cintorínom na ktorého konci sa nachádzajú posledné nepatrné zvyšky kameňolomom takmer úplne zničenej lokality Skala (obr. 13).

Ešte na začiatku 20. storočia sa na mieste, dnes už nefungujúceho kameňolomu, vypínala podľa informácií miestnych obyvateľov skala, značne prečnievajúca ponad súčasný pozostatok terénu. Jej plocha bola opevnená a viacfázovo osídlená (Pieta 1982, s. 221), čo nám dokladajú nálezy keramiky, mazanice a hlineného závažia, získané počas deštruovania lokality a datovaných spolu s opevnením (hrádkom) do 12.-13.stor. (Petrovský-Šichman 1964, 38; Bialeková 1992, 94-95; Janas - Bernát - Moravčík 2006, 27).

Jediný náznak opevnenej polohy sa zachoval v podobe terénnej vyvýšeniny, v dnešnej dobe ležiacej na súkromnom pozemku. Jedná sa o polkruhovú vyvýšeninu, dlhú 25m, preseknutú kameňolomom v smere S-J. Na západnej a juhozápadnej strane je narušená záhradnými úpravami a sčasti aj chodníkom, lemujúcim päť vyvýšeniny. Zo severnej a západnej strany bol hrádok chránený strmými prírodnými zrázmi, zo strany juhozápadnej azda priekopou, nejasne sa črtajúcou v profile lomu. Pamiatkou na stredoveký hrádok môže byť taktiež názov ulice „Pod hrad“ v Horných Kočkovciach (Petrovský-Šichman 1964, 38).

Púchov – Skala

Typ: úplne zaniknuté praveké opevnenie, dočasne využívané v stredoveku

Datovanie: 10.-16. stor.

Výskumy: archeologický výskum Hoening v r. 1888-1890; prieskum R. Majský v r. 2002

Uloženie nálezov: PM Žilina, PM Považská Bystrica, SNM Martin

Severozápadne od mesta Púchov, priamo nad cestou vedúcou na hraničný priebeh v Lyskom priesmyku, sa nachádza jedna z najvýznamnejších pravekých archeologických lokalít na Slovensku (obr. 14). Niekdajšiu, nad terén jasne vyčnievajúcu skalú, však v súčasnosti okrem miestneho názvu pripomína len rozsiahly kameňolom.

Lokalita, známa najmä ako opevnené sídlisko púchovskej kultúry (Eisner 1922, 27-28; Pieta 1982, 221; Moravčík 2002, 10-11), nebola v stredoveku pravdepodobne intenzívne osídlená, ale slúžila azda ako dočasné útočisko v dobách nebezpečenstva, ako nám to dokladajú nepočítané nálezy hrotov šípov z rôznych časových úsekov, a to romboické hroty datované do 10.-12. stor. a veľké železné hroty do kuší datované do 15. - 16. stor. (Janas - Bernát - Moravčík 2006, 27). Na stredoveké osídlenie poukazuje taktiež štíhly kliniec s krídlovou hlavicou, datovaný do 14.-15.stor, nájdený v blízkosti osídlenej plochy (Majský 2003, 85).

Pôdorys z 80.-tych rokov 19. stor., doplnený v 30.-tych rokoch 20 stor. (Beninger 1937, mapa 3), poukazuje na plochu ohradenú valom, ktorej podobu sa však možno aj s príspevom súdobých fotiek (Beninger 1937, tab.4) len veľmi ťažko dovŕiť, keďže lokalita bola zničená už na začiatku 20. stor.

Selec – Sokolova skala (okr. Trenčín)

Typ: ostrožný hrádok bez umelo navýšenej plochy

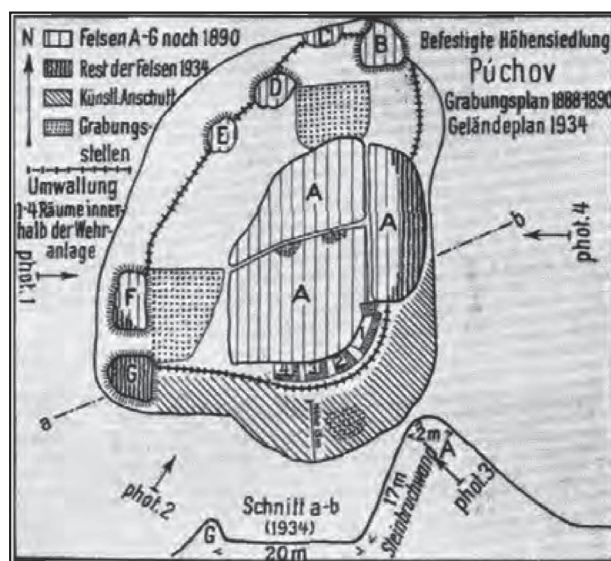
Datovanie: 12. - 13. stor.

Výskumy: zisťovacie výskumy T.Nešporová v r. 1970 a 1984

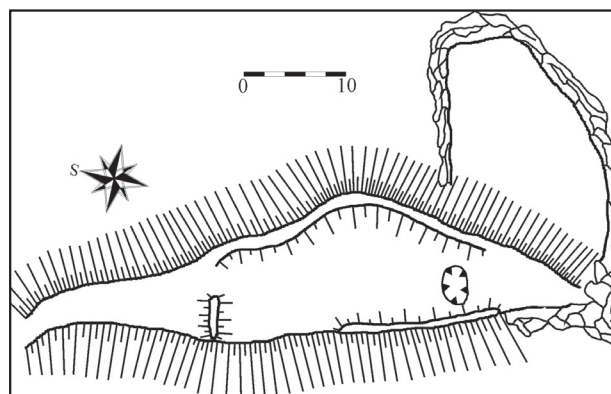
Uloženie nálezov: Trenčianske múzeum

Obec Selec je situovaná na konci doliny Seleckého potoka, ľavého prítoku Váhu, pod masívom Inovca. Východne od stredu obce sa vypína dominantný, ťažko prístupný vrch Hradisko (kóta 732). Východne od temena vrchu sa nachádza sedlo, ďalej sa zdvíhajúce do nižšieho návršia, zvaného Sokolova skala (kóta 694,3; obr. 15).

Z areálu Hradiska, ako aj Sokolovej skaly máme doložené osídlenie v dobe laténskej, včasnom stredoveku i stre-

Obr.14 Púchov – Skala. Pôdorys opevnenia (BENINGER 1937, mapa 3).

Obr.15 Selec – Sokolova skala. Terénny náčrt opevnenia. Zamerail J. Malec.

doveku. Okrem zlomkov keramiky nájdených pri povrchovom zbere, nám osídlenie v stredoveku dokladá najmä kotúč ručného rotačného mlynčeka – žarnova, z polohy Sokolova skala (Nešporová 1985, 166–167; 2003, 102), vyskytujúci sa v 8.-10. a 11. – 14. storočí (Beranová 1980, 207,276). Na existenciu stredovekého opevnenia upozornila ako prvá T. Nešporová (Nešporová 1985, 166-167; Ruttkay 1992, 255).

Vlastný areál hrádka leží na pretiahnutom hrebeni v smere S-J, s rozmermi 40 x 10m. V ľahko, po hrebeni prístupnej severozápadnej časti je dodnes badateľná nevýrazná terénna vlna, dlhá 3m. Dobre viditeľný je nízky násyp, ťahajúci sa po strmšej východnej strane v dĺžke 30m a po schodnejšej západnej strane v dĺžke 15m. Hrádok sa južným smerom zužuje a zakončuje ho neschodná skalná stena, od ktorej je odvodený aj názov polohy. V južnej časti sa nachádza umelo vyhlbená kruhová jama s priemerom 3m a hĺbkou asi 1m. Na juhovýchode areál ukončuje nižšie položená, prírodne chránená terasa s rozmermi 15 x 15m, zakončená z ďalších troch strán skalnými zrázmi. Na celej ploche hrádka absentuje prítomnosť murovanej architektúry, čo nasvedčuje existencii len jednoduchého drevozemného opevnenia.

Strečno – Bašta (okr. Žilina)

Typ: obliehacie opevnenie

Datovanie: 15. stor.

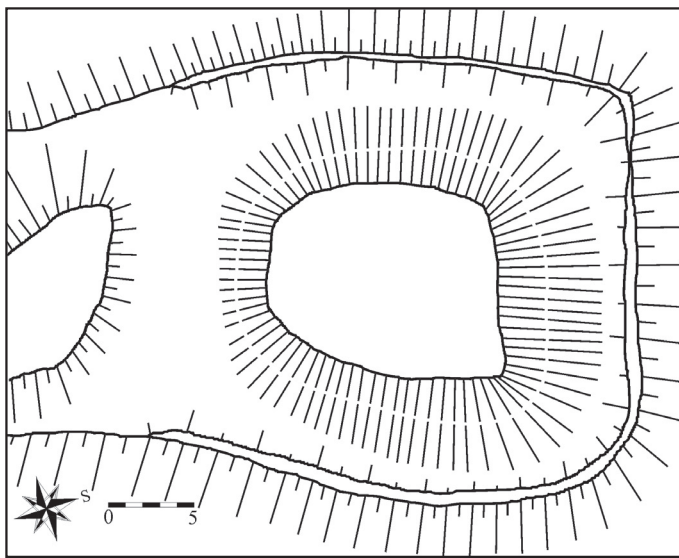
Výskumy: zisťovací výskum A. Petrovský-Šichman v r. 1960; archeologický výskum O. Šedo v r. 1974; zisťovací výskum P. Kalman v r. 1994

Uloženie nálezov: PM v Žiline

V mieste, kde sa Váh po klukatej ceste cez Malú Fatru rozlieva do Žilinskej kotliny, leží na ľavom brehu rieky obec Strečno. Severne od hradu Strečno sa na konci úzkeho hrebeňa, súbežného s hrebeňom hradným, priamo nad cestou zo Žiliny do Martina, nachádza zľahka lomom narušená poloha Bašta so stredovekým opevnením (obr. 16) (Moravčík 2000b, 10; Moravčík 2005, 24).

Na lokalitu ako prvý v literatúre upozornil A. Petrovský-Šichman v roku 1961, keď ju označil ako kruhové opevnenie datované keramikou mladohradištného rázu (Petrovský-Šichman 1961, 153). Okrem veľkého počtu tenkostennej, na kruhu vytáčanej keramiky, sú z Bašty známe nálezy uhlíkov, mazanice, spálených trávov, kostí, drobnej podkovy a dokonca aj celého hrnca, poukazujúceho najmä spolu s mohutnou vrstvou spáleniska na náhly zánik opevnenia. Všetka, zväčša zdobená keramika je datovaná do 15.-16. stor. (Šedo 1975a, 99), čo súhlasí s predpokladom o vybudovaní opevnenia husitmi, spojeného s neúspešným obliehaním hradu Strečno v r. 1431 alebo v r. 1433/1434 (Kalman 1996, 104).

Vyvýšená oválna plošina, s rozmermi 12,8x11,8 m, je od hrebeňa oddelená 6m širokou a 2m hlbokou priekopou. Z ostatných troch strán pätu vyvýšeniny lemuje málo viditeľný násyp, prechádzajúci na východnej a západnej strane do strmých neschodných zrázov a na severnej strane do už aj tak veľmi ťažko schodného, lomom narušeného zakončenia skalného hrebeňa. Opevnenie na Bašte nenesie žiadne známky staršieho opevnenia (Šedo 1975a, 99) ani žiadne známky murovanej architektúry.

Obr.16 Strečno – Bašta. Terénny náčrt opevnenia. Zamerail J. Malec, R. Huszár.

Turie – Hrádek (okr. Žilina)

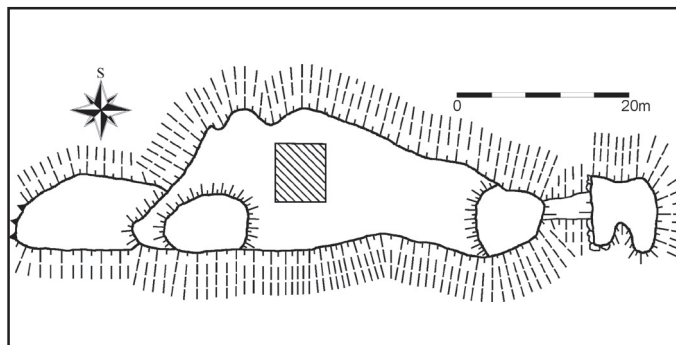
Typ: ostrožný hrádok bez umelo navýšenej plochy

Datovanie: 13. – 15. stor.

Výskumy: zisťovacie výskumy O. Šedo v r. 1975, J. Moravčík v r. 1981, P. Kalman v r. 1993

Uloženie nálezov: PM v Žiline

Obec Turie leží v Turianskej doline na úpätí Malej Fatry, na rozhraní Žilinskej kotliny a Rajeckej doliny. Západne od obce, v mieste prítoku Turského potoka do Rajčanky sa priamo nad hlavnou cestou medzi Žilinou a Rajcom týči kameňolomom narušený skalnatý vrch Hrádek, zvaný tiež Turská skala (kóta 448) (obr. 17).

Obr.17 Turie – Hrádek. Terénny náčrt opevnenia. Cisterna znázornená vyšrafovanou plochou. Zamerail J. Malec, R. Huszár.

Túto výhodnú strategickú polohu využili už v staršej dobe železnej a osídlenie tu pretrvalo až do 15. stor. (Moravčík 1982, 193; 2000b, 10; 2002, 18–20; Petrovský-Šichman 1964, 76,78; Pieta 1982, 222). K nálezom dokladajúcim stredoveké osídlenie lokality patria zlomky keramiky, tehlovina, železný hrot do kuše a najmä nález jednostranne razenej mince z nekvalitného striebra (razba Juraja Poděbradského – r. 1458–1471) (Kalman 1995, 76; Moravčík 1982, 194; 1991, 13). Na základe keramiky zánik hrádok datujeme do 15. stor. (Šedo 1976a, 200).

Z troch strán neprístupný hrádok sa rozprestieral na pretiahnutom hrebene v smere V-Z, s rozmermi 45x10-15m. Na východnej, prístupovej strane sa nachádza do skaly vysekaná šijová priekopa, oddeľujúca vlastný hrádok od akéhosi predhradia o veľkosti 6x6 m, čím sťažuje prístup už aj tak po veľmi ťažko prístupnom hrebene. Podlhovasté jadro hrádok je na obidvoch koncoch zakončené oválnymi vyvýšeninami, azda pozostatkami vežovitých stavieb. Na dlhodobšie využitie lokality poukazuje do skaly vytesaná obdĺžniková cisterna s rozmermi 6,2x7,5 m. Okraj cisterny bol narušený výsadbou stromčekov a pochádzajú z nej veľké hrudy požiarom prepálenej hliny, dokladajúcich jej výmaz v hrúbke viac ako 15cm (Šedo 1976a, 200). Na západe ukončuje hrebeň nižšie položená terasa z časti zničená v dnešnej dobe už nefungujúcim kameňolomom. Na ploche hrádok sa nevyskytujú žiadne stopy po murovanej architektúre, z čoho sa dá usudzovať, že neprístupnosť strmých zrázov na dostupnejšej strane nahradila pravdepodobne palisáda. Podľa O. Šeda, s hrádkom v Turí pravdepodobne priamo súvisia správy o zemianskej osade „*Tres Curiae*“, ležiacej pri úpätí návršia s hrádkom (Šedo 1976a, 201).

Varín – intravilán (okr. Žilina)

Typ: hrádok s umelo navýšenou plochou

Datovanie: neznáme

Výskumy: zisťovací výskum J. Moravčík v r. 1980

Uloženie nálezov: PM v Žiline

Na sútoku riečky Varínky a Váhu, sa na jeho pravom brehu, oproti hradu Strečno nachádza obec Varín. V jej intraviláne v západnej časti sa medzi cestou do Gbelian a cestou na železničnú stanicu nápadne zdvíha umelo navýšený kopec. Na jeho východnom okraji je vztýčený kamenný kríž, pripomínajúci obeť morovej epidémie z r. 1831, pochované na ploche zrejme stredovekého hrádok (obr. 18).

Pomerne rovná oválna plocha hrádok má rozmery 50x28m s dlhšou osou v smere Z–V. Na severnej a východnej strane je zachovaný, dobre viditeľný násyp, tiahnucci sa od juhovýchodného cípu po azda pôvodný vstup na západnej strane. Južná strana hrádok bola v minulosti narušená pri výstavbe cesty, spájajúcej obec so železničnou stanicou.

Na základe nálezu niekoľkých atypických zlomkov keramiky a troch železných klinec (Moravčík 1980, 183), môžeme umelo navýšený kopec s opevnením len s rezervou datovať do stredoveku. Podľa posledných nepublikovaných zistení, je dokonca možné, že celý kopec bol navýšený až v 19. storočí ako masový hrob, keď podľa informácií domácich obyvateľov počas výstavby spomínanej cesty z hmoty kopca údajne trčali kosti (J. Moravčík, ústna informácia), s čím prichádza do úvahy aj možnosť, že hrádok v intraviláne obce Varín je len chybné zamieňaný so zničeným stredovekým hrádkom v susednej Nezbudskej Lúčke. Otázkou, či sa jedná o stredoveké, či staršie opevnenie alebo masový hrob z 19. storočia, by zodpovedal len podrobnejší archeologický výskum.

Zemianske Podhradie - Bašta (okr. Nové Mesto nad Váhom)

Typ: ostrožný hrádok bez umelo navýšenej plochy / bratrícka pevnosťka

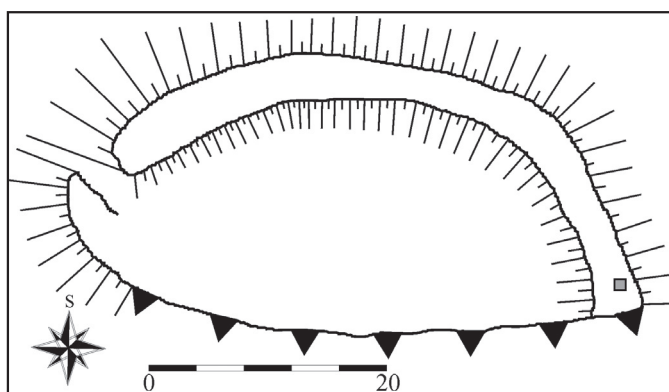
Datovanie: 15. stor.

Výskumy: zisťovacie výskumy J. L. Holuby v r. 1881–1895

Uloženie nálezov: SNM Bratislava, SNM Martin

V katastri obce Zemianske Podhradie, ležiacej v doline potoka Bošáčka, sa v bezprostrednej blízkosti miestnej časti Rolincová rozprestiera rozľahlé hradisko z doby bronzovej (13,5ha), poniže ktorého sa severovýchodným smerom nachádzajú dva stredoveké hrádok. Jedným z nich je hrádok na polohe Bašta (obr. 19), situovaný medzi hradiskom a opevnením (hrádkom) na Martákovej skale (kóta 368,9).

Na lokalitu upozornil už na konci 19. stor. slovenský botanik J. L. Holuby, ktorý tu našiel množstvo nálezov datovaných do 15. stor., spomedzi ktorých treba spomenúť najmä dva nože s nahor nakrivenou špicou, viac hrubokovaných hrotov šípov, veľký kľúč, klinec (všetko zo železa), či fragmenty na kruhu vytáčanej keramiky. Sám Holuby určil opevnenie ako

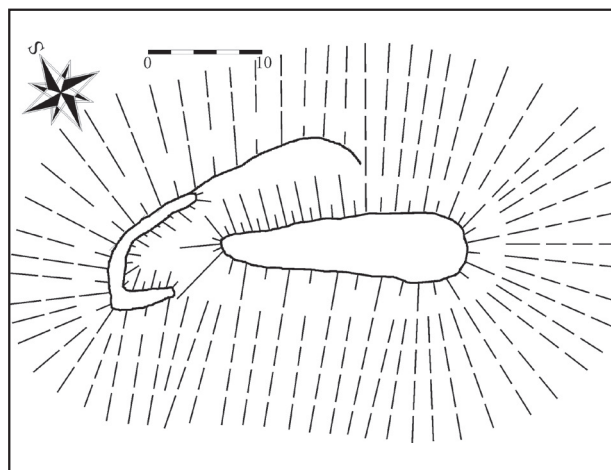

Obr.18 Varín – intravilán. Terénny náčrt opevnenia.
Zameral J. Malec, R. Huszár.

omnoho mladšie oproti neďaleko stojacemu hradisku, na základe absencie akýchkoľvek bronzových predmetov (Holuby 1898, 149; Ruttkay 1976, 192, TAB 21/3).

Hrádok bol vybudovaný na vrcholovej plošine nevysokkej kuželovitej vyvýšeniny, dobre skrytej medzi okolitými, podstatne vyššími a mohutnejšími kopcami. Jadro hrádku tvorí plošina v tvare pretiahnutého oválu s rozmermi 22x5m a dlhšou osou v smere JV – SZ. Na prístupnejšej severnej a západnej strane bolo jadro obohnané priekopou a násypom, dodnes dobre zachovanými v západnom cípe plošiny. Kým na južnej strane vytváral dokonalú prírodnú obranu strmý neschodný zráz, na východnej strane opevnenie absentuje, čo poukazuje azda na miesto pôvodného vstupu.

Na základe nálezov z 15. stor. je však tiež možné, že sa i v tomto prípade jedná o bratrícku pevnosť, čomu taktiež nasvedčuje neúplné opevnenie plochy, príznačné pre nepokojné časy spojené s pôsobením bratríckeho hnutia na Slovensku.

Obr.19 Zemianske Podhradie – Bašta. Terénny náčrt opevnenia. Zameran J. Malec, R. Huszár.

Zemianske Podhradie – Martáková skala (okr. Nové Mesto nad Váhom)

Typ: ostrožný hrádok bez umelo navýšenej plochy, vybudovaný na mieste staršieho opevnenia

Datovanie: 11. – 12. stor.

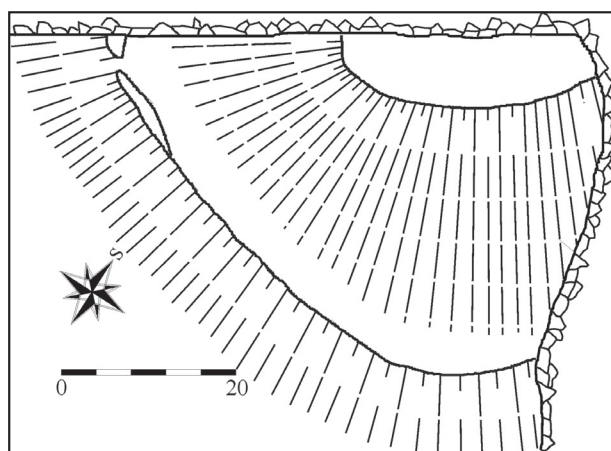
Výskumy: zisťovacie výskumy J. L. Holuby v r. 1881–1895; Z. Pivovarová - J. Bárta v r. 1962; T. Nešporová v r. 1997

Uloženie nálezov: SNM Bratislava, SNM Martin, Trenčianske múzeum

Severovýchodne od hradiska z doby bronzovej a hrádku na Bašte sa nachádza starší hrádok na Martákovskej skale (kóta 368,9) (obr. 20), ktorá sa vypína priamo nad cestou, od praveku spájajúcou Moravu so Slovenskom.

Polohu, známu spolu s Baštou už koncom 19. stor. (Holuby 1989, 150), ako prvý osídlil a pravdepodobne aj opevnil ľud púchovskej kultúry (Pieta 1982, 218). Na časté využívanie výhodnej strategickej polohy poukazujú taktiež nálezy z včasného a vrcholného stredoveku, medzi ktoré okrem hrubostennej keramiky patria najmä železné kosáky, romboidné hroty s tuľajkou, ostrohy, masívne klince s kladivkovitou hlavičkou, spona, na konci zahrotený železný hák z hranatej tyčinky, podkovy, či hlinené prasleny (Holuby 1889, 150; Ruttkay 1976, 192; Šišmiš 1976, 2–3; Bialeková 1992, 382–383; Nešporová 1999, 120).

Jadro hrádku, situovaného na hustými krovínami zarastenom skalnatom výbežku masívu Bielych Karpát, tvorí oválna vrcholová plošina, s rozmermi 30x8m a dlhšou osou v smere SV-JZ. Celý areál hrádku vymedzuje na severnej a východnej strane neschodná skalná stena, ktorá ho uzatvára takmer v pravom uhle. Na zvyšných dvoch stranách terén prudko klesá a po 20-30m je prerušený umelo upravenou terasou, tiahnucou sa pozdĺž celého svahu. Terasa, vymedzujúca celkovú plochu 55x40m, bola pravdepodobne spevnená násypom, čoho svedkom je dodnes slabo viditeľný val, v mieste azda pôvodného vstupu. Na celej ploche hrádku nie sú stopy po murovanej architektúre, z čoho vyplýva, že mohlo ísť o drevený hrádok miestneho feudála alebo o strážny objekt využívajúci strategickú polohu, s možnosťou kontroly dlhého úseku cesty vedúcej do neďalekého hraničného priesmyku.

Obr.20 Zemianske Podhradie – Martáková skala. Terénny náčrt opevnenia. Zameran J. Malec, R. Huszár.

LITERATÚRA

BÁRTA, J. 1980: Významné paleolitické lokality na strednom a západnom Slovensku. Nitra.

BEDNÁR, P. – FOTTOVÁ, E. 2006: Terrain und sein Einfluss bei der Baulösung der Burgen der West- und Mittelslowakei. In: *Castr. Bene*, s. 23–40.

BENINGER, E. 1937: Die germanischen Bodenfunde in der Slowakei. Leipzig.

BEŇKO, J. 1985: Osídlenie severného Slovenska. Košice.

BERANOVÁ, M. 1980: Zemědělství starých Slovanů. Praha.

- BIALEKOVÁ, D. 1989: Pramene k dejinám osídlenia Slovenska. 1. zväzok. Nitra.
- BIALEKOVÁ, D. 1992: Pramene k dejinám osídlenia Slovenska. 2. zväzok. Nitra.
- DURDÍK, T. 1999: Ilustrovaná encyklopédie českých hradů. Praha.
- DVOŘÁK, P. 1993: Podivný barón. Budmerice.
- EISNER, J. 1922: Laténske památky na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. In: *Obzor praehist.* 1, Praha, s. 24–34.
- EISNER, J. 1933: Slovensko v pravěku. Bratislava.
- FEKETE NAGY, A. 1941: Magyarország történelmi földrajza. A Hunyadiak korában. IV kötet. Trencsén vármegye. Budapest.
- FIALA, A. – IZAKOVIČOVÁ, M. – MARSINA, R. 1965: Budatín. In: *Vlast. Časopis* 14/3, s. 99–105.
- FILIAČ, Štefan. 1993 – Púchov. Púchov 1993.
- HABOVŠTIAK, A. 1972: Stredoveké hrádky na Slovensku. In: *Vlast. Časopis* 21/1, s. 2–8.
- HANULIAK, M. 1998: Komunikácie Slovenska z 10.-13. storočia v kontexte trás vojenských akcií. In: *Arch. Historica* 23, s. 233–244.
- HOLUBY, J. L. 1898: Zpráva o „Hradiskách“, predhistorickej velikej osade pri Zemanskom Podhradí v Trenčiansku. In: *Sbor. MSS* 3, Martin, s. 145–155.
- CHEBEN, I. 1998: Hradisko lužickej a púchovskej kultúry v Hornom Srní. In: *AVANS* v r. 1996, Nitra, s. 79–81.
- JANAS, K. – BERNÁT, L. – MORAVČÍK, J. 2006: Dejiny mesta Púchov od najstarších čias po zjednotenie mestských častí. Púchov.
- JANŠÁK, Š. 1930: Staré osídlenie Slovenska. In: *Sbor. MSS* 24, Martin, s. 1–67.
- KALMAN, P. 1995: Prieskum v Rajeckej doline. In: *AVANS* v roku 1993, Nitra, s. 76–77.
- KALMAN, P. 1996: Prieskum vojenského opevnenia v Strečne. In: *AVANS* v roku 1994, Nitra 1996, s. 104–105.
- KAŠIČKA, F. 1985: Hospodárske zázemí drobných feudálnych sídel ve středných Čechách. In: *Arch. Historica* 10, 1985, s. 57–65.
- KLÁPŠTĚ, J. 2005: Proměny českých zemí ve středověku. Praha.
- KLEIN, B. 1978: Zásady určovania stredovekých ciest v geografickom prostredí. In: *Vlast. Zbor. Považia* 13, s. 19–39.
- KLEIN, B. 1985: Príspevok k historicko-geografickej lokalizácii cestnej siete Zvolenského komitátu. In: *Vlast. Zbor. Považia* 15, s. 87–132.
- KRIŽANOVÁ, E. – TAKÁTSOVÁ, J. 1997: Považské kaštiele z okolia Trenčína. In: *Pam. Muz.* 3, s. 34–40.
- KOHOUTEK, J. 1995: Hrady jihovýchodní Moravy. Zlín.
- KOUREL, P. – MĚŘINSKÝ, Z. – PLÁČEK, M. 1994: Opevnená sídla na Moravě a ve Slezsku (vznik, vývoj, význam, funkce, současný stav a perspektivy dalšího výzkumu). In: *Arch. Historica* 19, s. 121–151.
- KRISTENOVÁ, V. 1970: Budatínsky zámok. In: *Vlast. Zbor. Považia* 10, s. 35–52.
- LUKNIŠ, M. a kol. 1972: Slovensko 2. Príroda. Bratislava.
- MAJSKÝ, R. 2003: Zberové nálezy zo stredného Považia. In: *AVANS* v roku 2002, Nitra, s. 84–87.
- MENCLOVÁ, D. 1972: České hrady 2. Praha.
- MORAVČÍK, J. 1977: Stredoveké opevnenie v Kotrčinej Lúčke. In: *AVANS* v roku 1976, Nitra, 188.
- MORAVČÍK, J. 1980: Archeologické nálezy v Považskom múzeu v rokoch 1971-1975. *Vlast. Zbor. Považia* 14, s. 5–49 .
- MORAVČÍK, J. 1981: Výsledky zisťovacích a záchranných výskumov Považského múzea v Žiline. In: *AVANS* v roku 1980, Nitra, s. 179–185.
- MORAVČÍK, Jozef. 1982: Prieskumy na lokalitách severozápadného Slovenska. In: *AVANS* v r. 1981, Nitra 1982, 191-196.
- MORAVČÍK, Jozef. 1983: Prieskumy archeologických lokalít v okolí Žiliny. In: *AVANS* v roku 1982, Nitra, 168.
- MORAVČÍK, J. 1991: Archeologické nálezy v Považskom múzeu v rokoch 1981-1985. In: *Vlast. Zbor. Považia* 16, s. 5–42.
- MORAVČÍK, J. 2000a: Prieskumy opevnení v okolí Považskej Bystrice. In: *AVANS* v roku 1998, Nitra, s. 131–133.
- MORAVČÍK, J. 2000b: Opevnenia severozápadného Slovenska. In: *Múzeum* 46/1, s. 8–10.
- MORAVČÍK, J. 2002: Opevnenia severozápadného Slovenska. In: *Vlast. Zbor. Považia* 21, s. 7–36.
- MORAVČÍK, J. 2005: Archeologické nálezy v okolí Vodného diela Žilina. In: *MLYNKA, Ladislav: Región Vodného diela Žilina*. Martin, s. 20–26.
- NEŠPOROVÁ, T. 1985: Nové nálezy zo Selca a Lednice. In: *AVANS* v roku 1984, Nitra, s. 166–168.
- NEŠPOROVÁ, T. 1992: Regionálny prieskum na strednom Považí. In: *AVANS* v roku 1991, Nitra, s. 86–87.
- NEŠPOROVÁ, T. 1999: Regionálny prieskum v Trenčianskom kraji. *AVANS* v roku 1997, Nitra, s. 120.
- NEŠPOROVÁ, T. 2000: Príspevok k problematike včasnostredovekého a stredovekého osídlenia historického Trenčianskeho chotára a najbližšieho okolia. In: *Arch. Historica* 25, s. 197–204.
- NEŠPOROVÁ, T. 2002: Nálezy z Košece- Nozdrovíc. In: *AVANS* v roku 2001, Nitra, s. 141–142.
- NEŠPOROVÁ, T. 2003: Príspevok k včasnostredovekému až neskorostredovekému osídleniu stredného Považia. In: *Musaica* 24, s. 97–109.
- PETROVSKÝ-ŠICHMAN, A. 1961: Archeologický výskum Považia 1959 – 1960. In: *Vlast. Zbor. Považia* 4, s. 146–155.
- PETROVSKÝ-ŠICHMAN, A. 1964: Slovanské osídlenie severného Slovenska. In: *VLAST. ZBOR. POVAŽIA* 6, s. 50–106.
- PIETA K. 1982: Die Púchov Kultur. Nitra.
- PIETA K. 2000: Hradisko púchovskej kultúry v Košeci - Nozdroviciach. In: *AVANS* v roku 1998, Nitra, s. 139–141.
- PISOŇ, Š. 1983: Hrady, zámky a kaštiele na Slovensku. Martin.
- PLÁČEK, M. 1990: Fortifikace ke kontrole a zajištění středověkých komunikací. In: *Arch. Historica* 15, s. 203–216.
- PLÁČEK, M. 1999: Formy feudálního sídla moravského venkova. In: *Arch. Historica* 24, s. 291–300.
- PLÁČEK, M. 2001: Ilustrovaná encyklopédie moravských hradů, hrádků a tvrzí. Praha.
- PLÁČEK, M. – BÓNA, M. 2007: Encyklopédia slovenských hradov. Bratislava.
- POLLA, B. – SLIVKA, M. – VALLAŠEK, A. 1981: K problematike výskumu hrádkov a hradov na Slovensku. In: *Arch. Historica* 6, s. 361–405.
- POLLA, B. 1996: Archeológia na Slovensku v minulosti. Martin.
- RAZÍM, V. 2004: K tendencím v ochrane hranic českého štátu v 13. stolytí. In: *Arch. Historica* 29, s. 141–160.
- REBRO, K. 1955: Z hospodársko-sociálnej minulosti obce Horovce. Príspevok k dejinám majerského hospodárenia. In: *Právnické štúdie* 3, s. 255–297.

- RUTTKAY, A. 1976: Waffen und Reiterausrüstung des 9. Bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei, II. In: Slov. Arch. 24, s. 234–398.
- RUTTKAY, M. 1992: Príspevok k poznaniu malých stredovekých opevnení na juhozápadnom Slovensku. In: Arch. Historica 17, s. 253–262.
- SLIVKA, M. 1998: Rekonštrukcia cestnej siete na Slovensku. In: Arch. Historica 23, s. 259–275.
- SLIVKA, M. – VALLAŠEK, A. 1991: Hrady a hrádky na východnom Slovensku. Košice.
- SÚPIS. 1967: Súpis pamiatok na Slovensku I. A-J. Bratislava.
- SÚPIS. 1968: Súpis pamiatok na Slovensku II. K-P. Bratislava.
- SÚPIS. 1969: Súpis pamiatok na Slovensku III. R-Ž. Bratislava.
- ŠEDO, O. 1975: Stredoveká keramika z hrádku nad Strečnom. In: AVANS v roku 1974, Nitra, s. 99–100.
- ŠEDO, O. 1976: Nové nálezy zo stredovekého opevnenia Hrádek a zo sídliska Za Hrádek v Turí. In: AVANS v roku 1975, Nitra, s. 200–201.
- ŠEVČÍKOVÁ, Z. – JANURA, T. 2007: Stredoveký hrádok v Horovciach. In: Pamiatky a múzeá 2, s. 20–24.
- ŠÍDA, P. 2005: Strážne systémy. In: Archeologie ve středných Čechách 9, Praha, 589–603.
- ŠIŠMIŠ, M. 1976: Bošácka dolina. In: Vlast. Časopis 25/1, s. 2–9.
- ŠIŠMIŠ, M. 1985: Melčice – Lieskové a ich okolie. In: Vlastivedný časopis 34/3, s. 133–139.
- TOČÍK, A. 1964: Opevnená osada z doby bronzovej vo Veselom. Bratislava.
- VALLAŠEK, A. 1986: Poznámky k ochrane hradov na Slovensku z hľadiska archeologických výskumov. In: Arch. Historica 11, s. 231–234.
- ZEMEK, M. 1972: Moravsko – uherská hranice v 10.-13. stolytí. Brno.
- ŽUDEL, J. 1984: Stolice na Slovensku. Bratislava.

KLEINE MITTELALTERLICHE FORTIFIKATIONEN IM MITTLEREN WAAGGEBIET (12. JAHRHUNDERT – MITTE DES 16. JAHRHUNDERTS)

JURAJ MALEC

Das mittlere Waaggebiet bildete im Mittelalter einen wichtigen Bestandteil Ungarns, vor allem wegen seines direkten Kontakts zu Mähren. Um die unruhige Grenze auf diesem exponierten Stück Land zu beschützen war es nötig eine Grenzlinie von Festungen aufzubauen. Durch dieses Gebiet verlief die wichtige Waagstraße mit mehreren mehr oder weniger bedeutenden Anschlüssen aus Mähren und in seinem Nordteil befand sich in der Nähe der Burg Budatín eine Kreuzung mit der wichtigen Handelsstraße führend aus Schlesien und Polen. Die Grenzen des mittleren Waaggebiets kopieren größtenteils die Grenzen des historischen Trenčiner Komitats, mit Ausnahme der Flusstäler von Bebrava und Rajčianka und der Region Kysuce. Die Richtung der Hauptstraßen im mittleren Waaggebiet war im Mittelalter höchstwahrscheinlich fast dieselbe wie heute. Die Hauptstraße entlang des linken Ufers der Waag kreuzten mehr oder weniger wichtige Wege verbindend das Waaggebiet mit Mähren im Westen, mit Schlesien im Norden und mit Komitaten Neutra, Turz und Orava im Osten. Die Waager Hauptstraße führte fast entlang ihrer ganzen Länge in unmittelbarer Nähe der Waag und war durch mehrere Fortifikationen geschützt. Eine Ausnahme bildete die Ablenkung zwischen Beluša und Považská Bystrica, die einer deutlichen Verengung des Waagtals im Raum des heutigen Nosice-Stausees ausgewichen ist. Diese Enge war vor allem in den Frühlingsmonaten höchstwahrscheinlich völlig undurchfahrbar. Eine identische Situation gab es vermutlich auch zwischen den Burgen Hričov und Žilina und im Raum des Domašín-Mäanders unterhalb der Burg Starý hrad, wo man auch eine Änderung der Route in Richtung zum Turzer Tal über das Gebirge Kleine Fatra voraussetzen kann, die bei der Burg Strečno begann. In strategisch und kommunikationsmäßig exponierten Lagen, wie es im Rahmen Ungarns zweifellos auch das mittlere Waaggebiet gewesen ist, errichtete man zum Schutz der Grenzen gewöhnlich Landpforten, die durch Klüfte geschützt und oft von dichten Wäldern umgeben waren. Auf Grund der Ambitionen von böhmischen Herrschern, das Gebiet der Westslowakei wieder unter Kontrolle zu kriegen, war es in dieser Hinsicht gerade die westliche Grenzlinie, die am besten gesichert war. Der schwer begehbarer Bergkamm von Javorníky war die Ursache dafür, dass die wichtigsten Handelsstraßen in Richtung Mähren über die leichter überquerbaren Pässe der Weißkarpaten geführt haben. Dies spiegelte sich auch in der Dichte der Wachposten und Fortifikationen, vor allem aber auf dem Gebiet Mährens. Die Wachposten wurden hier an geeigneten Stellen errichtet und die Reisenden konnten dabei keinen anderen Weg wählen, der sich außer Sicht der Besatzung befinden würde. Die Existenz von Furten durch die Waag ist evident unterhalb der Burg Strečno, bei der Burg Budatín, in der Nähe der Waagburg, bei dem Wachturm in Púchov, in der Nähe der Stadt Ilava und in der Nachbarschaft der Trenčiner Burg.

Das sowieso schon relativ dichte Netz von Steinburgen musste wegen des visuellen Kontakts unbedingt auch durch die sog. Warten ergänzt werden. Unter diesem Begriff verstehen wir einen hölzernen Beobachtungs- bzw. Wachturm, fast immer ohne Befestigung. Solche Bauwerke sollten eine Übersicht über die Landschaft und die eventuelle Gefahr liefern, und im Notfall durch Feuer- oder Rauchsignale frühzeitig vor der Gefahr warnen. Auf ihre Existenz im mittleren

Waaggebiet verweisen die Flurnamen in Äquivalenten des Wortes „stráž“/Warte (stráža, stráže, strážište, strážisko u. ä.).

Die ersten Fortifikationen kommen im mittleren Waaggebiet bereits zur Zeit der Eingliederung ins Ungarn vor (Nezbudská Lúčka – Hrádok, Zemianske Podhradie – Martákova skala). In diesem Fall handelt es sich aber um überdauernde ältere bzw. erneut benutzte Befestigungsanlagen, die in der großmährischen Periode oder noch in der Vorgeschichte erbaut wurden und können somit nicht als mittelalterliche Holzerdeburgen bezeichnet werden. Unter dem Begriff Holzerdeburg verstehen wir kleine befestigte Residenzen des niedrigeren Adels, meistens nur mit einem zentralen Bau, nur in Ausnahmefällen mit mehrräumiger Anordnung. Von klassischen Burgen unterscheiden sie sich im wesentlichen durch ihre kleinen Ausmaße, einfachen Bauplan und in den meisten Fällen durch ihre völlige Abwesenheit in schriftlichen Quellen. Sie entstanden als ein Ausdruck der Eigentums- und Sozialdifferenzen und der Kristallisation der mittelalterlichen ländlichen Gesellschaft. Deren Funktion war mit der wirtschaftlichen Organisation des Vermögens, dem Wach- und Militärschutz und den Pflichten der Feudalherren gegenüber dem Herrscher verbunden. Größere Burgen erfüllten neben der primären Funktion einer feudalen Familienresidenz zweifellos auch die Rolle eines Refugiums für die Untertanen in Zeiten der Gefahr. Die Hügelburgen in exponierten Lagen dienten andererseits vermutlich nur als Wach- und Signalposten, vor allem bei Sicherung der Grenzen, Handelsstraßen, Furten und Bergpässe. Die festen Edelsitze zusammen mit Burgen und den sog. Warten bildeten damit ein komplexes Abwehr- und Informationssystem.

Ein typisches Merkmal von Holzerdeburgen, nicht nur von denjenigen in der Slowakei, ist die Überlegenheit der Holzerdebefestigung über der gemauerten Architektur. Auch diese Tatsache bildet eine Ursache für ihre problematische Identifikation im Gelände, da die meisten der Erdwälle ohne Holzkonstruktion wegen der Naturverhältnisse und vor allem wegen der häufigen neuzeitlichen Eingriffe bis heute nicht überlebt haben. Die spärlichen Funde von gemauerter Architektur belegen uns meistens die Existenz eines turmartigen Steinbaus, bzw. nur dessen Mauersockels. In dem letzteren Fall bildete das zentrale Gebäude womöglich ein meistens von einer Palisade umgebener Holzturm, bzw. ein anderes mehrräumiges Gebäude, das manchmal Spuren in Form von verkohlten Balken hinterließ. In einigen Fällen entstanden in der Nähe der Holzerdeburgen auch Untertanendörfer, die auch nach dem Untergang der Befestigung weiterhin existiert haben. Im mittleren Waaggebiet stoßen wir auf solche Situation bei der Hügelburg in Turie, vermutlich direkt zusammenhängend mit urkundlichen Erwähnungen von dem landesfürstlichen Dorf *Tres Curiae*, das am Fuß des Burghügels lag. Auch das Untertanendorf Selec entstand ursprünglich vermutlich als das wirtschaftliche Hinterland einer mittelalterlichen Holzerdeburg und eine wirtschaftliche Verbindung zwischen dem Feudalsitz und einem Dorf kann man ohne Zweifel auch bei dem Burgsitz in Hradné identifizieren.

Die ersten Holzerdeburgen kommen auf unserem Gebiet schon während des 12. Jahrhunderts vor und deren Aufschwung registriert man, auch in den Nachbarländern, in den nächsten zwei Jahrhunderten. Die Änderungen im Bauwesen, die vor allem durch eine rapide Entwicklung von Feuerwaffen verursacht waren, führten zum Untergang von diesem Typ der befestigten Sitze seit der 1. Hälfte des 15. Jahrhunderts. Die Entstehung der Holzerdeburgen auf unserem Gebiet bringt man in Zusammenhang mit der Entwicklung im benachbarten Südmähren und Niederösterreich. Gewisse Analogien liefern uns die Turmhügelburgen in Bayern und Rheinland, die die Entstehung und Entwicklung der festen Edelsitze auf unserem Gebiet bestimmt in beträchtlichem Maße beeinflusst haben.

Das auffällige Missverhältnis zwischen der Zahl der Holzerdeburgen in Ungarn und in der westlichen Welt deutet an, dass die gesellschaftlich-ökonomische Situation in Ungarn im 12. – 15. Jahrhundert keinen so hohen Bedarf an Erbauung dieser Sitze niedrigeren Adels erforderte wie es zum Beispiel bei unseren westlichen Nachbarn der Fall war, wo nur in Mittelböhmen beinahe 1000 solche Edelsitze erbaut wurden.

Beim Identifizieren der Holzerdeburgen im Gelände sollte man auf deren Unterscheidung von anderen Typen kleiner mittelalterlicher Wehrbauten Rücksicht nehmen, die vor allem im Laufe des unruhigen 15. Jahrhunderts im Zusammenhang mit Aktivitäten der Hussiten- und Bruderschaftstruppen auf dem Gebiet der Slowakei verbunden waren. Zu solchen Befestigungsanlagen im mittleren Waaggebiet gehören die Fundstellen: Gbelany – Hradisko – kleinere Burg, Strečno – Bašta und vermutlich auch Zemianske Podhradie – Bašta.

Bei mehreren Holzerdeburgen oder anderen Typen von Wehrbauten ist die Ausnutzung einer älteren Fortifikation belegt, deren Erdwälle zur Basis für die Erbauung einer leichten Befestigung wurden. Auf dem untersuchten Gebiet wurde die Wiederbenutzung von älteren Befestigungen bei folgenden Burganlagen archäologisch belegt: Dolná Mariková – Široká, Dolný Lieskov – Skala, Gbelany – Hradisko – größere Burg, Hatné – Hrádok, Hatné – Hrádok II, Horné Slnie – Ostrá hora, Ivanovce – Skala, Púchov – Kočkovská skala, Púchov – Skala, Turie – Hrádok und Zemianske Podhradie – Martákova skala. In einigen Fällen verwendete man für die Erbauung der Holzerdeburgen unbefestigte Siedlungsstrukturen, wie es zahlreiche Funde von älterer Keramik belegen: Drietoma – Ostrá Hôrka, Košeca – Nozdovice – Hradište und Selec – Sokolova skala. In Einzelfällen stoßen wir auch auf die Situation, wo für den Ausbau der Holzerdeburgen oder auch der kleinen Bruderschaftsfestungen eine Lage ohne irgendwelchen Beleg eines älteren Vorgängers gewählt wurde, wie z. B. auf folgenden Fundstellen: Divina – Hradisko, Gbelany – Hradisko – kleinere Burg und Strečno – Bašta.

Holzerdeburgen baute man gewöhnlich in naturgünstigen Lagen und dort, wo die Naturgegebenheiten nicht ausreichend waren, kam es zu künstlicher Aufschüttung von Hügeln oder zu Veränderungen von Sumpfbereichen. Auf Grund dieser Merkmale teilen sich die Holzerdeburgen in drei Hauptgruppen: Niederungsburgen mit künstlich aufgeschüttetem Hügel, Höhenburgen mit künstlich aufgeschüttetem Hügel und Höhenburgen ohne künstlich aufgeschütteten Hügel.

Die Erbauung einer Erdhügelburg in flachem Gelände ohne eine natürliche Anhöhe erforderte noch vor dem Beginn des eigentlichen Baus gewisse notwendige Modifikationen des Terrains in Form eines künstlichen Hügels, aufgeschüttet von der Erde, die aus dem Umfassungsgaben ausgehoben wurde. Im Fall des Bedarfs war auch eine Modifikation des sumpfigen Geländes nötig. Die ungroße Fläche des Hügels erlaubte es gewöhnlich nur ein einziges Gebäude, am meisten turmartig, auf dem Gipfelplateau zu bauen. Der künstliche Hügel war manchmal auch von einem Wall auf der Außenseite des Grabens umgeben. Dieser Typ der Burganlagen stammt aus Frankreich, wo er mit dem international anerkannten Termin „Motte“ bezeichnet wird und sein Vorkommen ist dort schon im Laufe des 11. Jahrhunderts belegt. Gleichzeitig mit den französischen Anlagen entstanden Niederungsburgen mit künstlichem Hügel auch auf dem Gebiet Süddeutschlands und des anliegenden Teils von Österreich, wo sie Turmhügel, Burghügel und Hausberge genannt werden. Von dort verbreiteten sie sich weiter nach Böhmen und Polen („grodziska stozkowate“) und entlang der Donau nach Niederösterreich, Ungarn und Südmähren. Deren westeuropäische Herkunft ist neben der kleinen Zahl von diesem Typ von Wehrbauten in Ungarn vor allem auch durch ihre fast totale Absenz in Osteuropa belegt. Zu typischen Beispielen der Erdhügelburg mit künstlich aufgeworfenem Hügel gehört in der Slowakei die Burganlage in Kamenín (Bezirk Nové Zámky). Der einzige eventuelle Vertreter dieses Typs im mittleren Waaggebiet ist die Burg in Varín, die heute jedoch jeglicher Andeutungen eines Grabens entbehrt.

Künstliche Erhöhung der Burgfläche verlief in Sonderfällen auch auf natürlichen Anhöhen. In diese Kategorie der Erdhügelburgen reihen wir die Burganlagen auf Bergzungen, Bergkämmen, Berggipfeln, Flussterrassen und anderen Terrainindominanten. Höhenburgen waren meistens auf Bergzungen situiert, die oft von zwei oder drei Seiten naturgeschützt waren. Durch das Ausschachten des Grabens wurde die Bergzunge zu einer günstigen strategischen Lage, die manchmal noch durch einen aufgeschütteten Wall oder eine stufenförmige Modifikation der Anhöhe verdeutlicht wurde. Die Erdhügelburgen von diesem Typ kommen im mittleren Waaggebiet nicht vor, zu einer künstlichen Erhöhung der Burgfläche kam es aber zweifellos beim Bau der Wehranlagen auf Bergzungen im Zusammenhang mit Aktivitäten der Hussiten- und Bruderschaftstruppen auf Fundstellen Gbelany – Hradisko – kleinere Burg und Strečno – Bašta. In beiden diesen Fällen wurde rund um den künstlichen Hügel ein heute bereits nur schwer erkennbarer Wall auf der Außenseite des Grabens aufgeschüttet.

Zu dem meistvertretenen Typ der Holzerdeburgen auf dem Gebiet der Slowakei gehören diejenigen ohne künstlich aufgeschütteten Hügel. Sie besitzen oft wesentlich größere Ausmaße, da ihre Erbauung durch Terraingegebenheiten beeinflusst wurde, denen sie sich oft in vollem Maße anpassen mussten. Die günstige Lage der Höhenburgen auf einer Bergzunge reduzierte oft die Nötigkeit der Befestigungsanlage nur auf die Zugangsseite, was in den meisten Fällen mit dem Ausschachten eines Grabens mit aufgeschüttetem Wall auf der Innenseite gelöst wurde. Auf dem untersuchten Gebiet waren mit solchem Wehrsystem die folgenden Burganlagen ausgestattet: Divina – Hradisko, Dolná Mariková – Široká, Dolný Lieskov – Skala, Drietoma – Ostrá Hôrka, Košeca – Nozdrovice – Hradište und Zemianske Podhradie – Martákova Skala. Weniger bevorzugt war die Umwallung der ganzen Burgfläche, die im mittleren Waaggebiet nur auf der Burganlage Selec – Sokolova skala vertreten war.